

Türkiye’de Siyaset ve Devlet İçinde Ordu: Cumhuriyet'in Uzun 100 Yılı'nın Kısa Bir Muhasebesi

İsmet Akça

ORCID: 0009-0006-3408-9703

E-Posta: ismetakca@yahoo.com

Özet

Bu makale Cumhuriyet tarihinin farklı alt dönemlerinde ordunun siyasal alan ve devlet içindeki konumunu analiz etmektedir. Bunu yaparken teorik analiz çerçevesi dört noktaya odaklanmaktadır: birikim stratejilerini de içeren hegemonya projelerinin ve hegemonya bloklarının oluşumunu belirleyen sosyo-politik aktörler arası güç ilişkileri; içeride veya dışarıda savaş yapmaya ve/veya askeri güç kullanımına veya kullanma tehdidine dayalı güvenlik pratikleri; devlet aygıtları arasındaki, özellikle de zor aygıtları arasındaki ilişki; ordu içi politik-ideolojik farklılaşmalar. Tek parti döneminde ordu, sivil iktidarın kontrolünde olmakla birlikte hem bir zor aygıtı olarak hem de bir ideolojik olarak işlev görmüş, özellikle köylüler ve kentlerdeki emekçilerin sosyal kontrolü ve Kürt isyanlarının bastırılmasında etkin olmuştur. 1950’lerin ortasından 1980’lere uzanan dönemde Türkiye’de kapitalizmin sınıfsal dinamikleri başta darbeler ve askeri rejimler olmak üzere çeşitli militarist tekniklerle yönetilmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi işçi sınıfının sosyal politikalar ve ekonomik bölüşüm politikalarıyla içerilmesi stratejisini gütmüşken, 1960’ların ortasından itibaren işçi sınıfı hareketinin ekonomik-korporatif taleplerin ötesine geçerek politik-hegemonik bir mücadeleye soyunması dışlayıcı ve baskıcı yönetim tarzını devreye sokmuştur. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ithal ikameci Sanayileşmeye dayalı kapitalizmin sınıfsal dinamiklerini bürokratik-otoriter bir devlet formunu tesis ederek kontrol etmiştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve rejimi ise kapitalizmin 1970’lerdeki organik krizi karşısında işçi sınıfı hareketine ve sol siyasal harekete karşı hem yoğun bir şiddet kullanımını hem de devleti otoriter devletçilik doğrultusundan yeniden yapılandırmıştır. İşçi sınıfının ve solun bu şekilde bastırılması yoluyla neoliberal kapitalizme geçiş sağlanabilmiştir. 1990’lı yıllar ordunun merkezinde olduğu Neoliberal Milli Güvenlik Devleti’ni mümkün kılan dinamikler neoliberalizmin hegemonya krizi, Kürt sorununun militarizasyonu, siyasal İslamcılığın yükselişi ve güvenikleştirilmesi olmuştur. 2002 sonrasındaki AKP dönemi ordunun görece özerk politik gücünün geriletildiği ve sivilleşme açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Ancak bu sivilleşme demokratikleşme ile değil, otokratik-otoriter bir siyasal rejim inşası ile yürütülmüştür. Bu sürecin genel sosyo-politik çerçevesini ise hegemonya varlığı ve krizi sorunsalı ile Kürt sorununun seyri belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Hegemonya, İç Güvenlik, Darbeler, Militarizm.

The Turkish Military in Politics and the State: A Short Account of the Long 100 Years of the Republic

Abstract

This article analyzes the position of the military in the political sphere and the state in different sub-periods of Republican history. In doing so, the theoretical framework of analysis focuses on four points: power relations between socio-political actors that determine the formation of hegemonic projects and hegemonic blocs, including accumulation strategies; security practices based on waging war at home or abroad and/or the use or threat of military force; the relationship between state apparatuses, especially the apparatuses of coercion; and political-ideological differentiations within the military. During the one-party period, the military was under the control of the civilian government, but functioned both as a coercive apparatus and as an ideological one, particularly in the social control of peasants and urban laborers and in the suppression of Kurdish rebellions. From the mid-1950s to the 1980s, the class dynamics of capitalism in Turkey were managed through various militarist techniques, particularly coups and military regimes. While the May 27, 1960 military coup pursued a strategy of inclusion of the working class through social policies and economic redistribution policies, from the mid-1960s onwards, as the working class movement moved beyond economic-corporative demands and embarked on a political-hegemonic struggle, the exclusionary and repressive style of governance came into play. The March 12, 1971 military intervention controlled the class dynamics of capitalism based on Import Substitution Industrialization by establishing a bureaucratic-authoritarian state form. The September 12, 1980 military coup and regime, on the other hand, in the face of the organic crisis of capitalism in the 1970s, both intensified the use of violence against the working class movement and the left political movement and restructured the state in the direction of authoritarian statism. It was through this suppression of the working class and the left that the transition to neoliberal capitalism was achieved. In the 1990s, the dynamics that made the neoliberal National Security State with the military at its center possible were the hegemony crisis of neoliberalism, the militarization of the Kurdish question, the rise of political Islamism and its securitization. The post-2002 AKP period was a period in which the relatively autonomous political power of the military was curtailed and important developments took place in terms of civilianization. However, this civilianization was carried out not through democratization but through the construction of an autocratic-authoritarian political regime. The general socio-political framework of this process was determined by the question of the existence and crisis of hegemony and the course of the Kurdish question.

Key Words: Military, Hegemony, Internal Security, Coups, Militarism.

Giriş

Cumhuriyet 100 yılını tamamlarken Türkiye tarihine baktığımızda, ordunun hem siyasal hayatın en etkili aktörlerinden biri hem de devletin kurumsal mimarisini içinde kritik bir konuma sahip olageldiğini görürüz. Ordunun siyasal güç kullanımı açısından Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Genelkurmay Başkanlığı, sıkıyönetim ve olağanüstü hâl (OHAL) uygulamaları, Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) yanı sıra askeri yargı, askeri okullarda eğitim, ekonomi alanında OYAK, TSKGV, savunma harcamaları ve savunma sanayii ile ideolojik alanda milli güvenlik ideolojisi ve Atatürkçülük her zaman en belirleyici mekanizmalar olmuştur (İnsel ve Bayramoğlu, 2004; Çelik, 2008; Akça, 2010a).

Türkiye'de ordunun siyasal rolü üzerine akademik çalışmalar özellikle 1980'lerden itibaren artmıştır. Hem ordunun hem de genel olarak devletin analizinde farklı teorik ve politik pozisyonlarca devlet-merkezci kuramsal yaklaşım da yine 1980 sonrasında "muhalif ama hegemonik" (Yalman, 2004: 16) bir pozisyon kazanmıştır. Bu hegemonik tarihsel anlatı, "güçlü devlet - zayıf toplum", burjuvazinin (bile) devlet karşısında zayıflığı, devletin burjuvazinin hegemonyası önünde bir engel teşkil ettiği, burjuvazi ve devlet seçkinleri arasındaki çatışmanın Türkiye'de iktidar ilişkilerinin temel dinamiğini oluşturduğu, devletten özerkleşemediği ileri sürülen ekonomi ve (sivil) toplum alanlarındaki güçlere bigâne kalan toplum üstü/dışı bir devletin varlığı gibi tezleri içermektedir (Akça, 2010b: 355).¹ Bu anlatıya göre, ya kendinde bir özne olarak ya da sivil ve asker bürokratik seçkinlerde kişileşen devlet sadece tabi toplumsal sınıflar ve gruplar üzerinde değil aynı zamanda burjuvazi gibi hâkim sınıflar üzerinde de tahakküm kurmuştur. Bunun sonucunda, ne devletin kurumsal mimarisini ne de devlet aktörlerinin pratikleri (özellikle sınıfsal) sosyo-politik iktidar ilişkileri tarafından kurulur ve/ya sınırlanır. Michael Mann'ın seçkin ve kurumsalcı devlet-merkezci kuramlar arasında yaptığı ayrımı takiben, bu hegemonik analiz ve anlatı seçkin devlet kuramına tekabül eder.² Bu minvalde askeri rejim dönemleri de sıklıkla devlet özerkliğinin uç örnekleri olarak tanımlanır (Stepan, 1978).

Ordu müdahalelerine odaklanan yazında da açık veya örtük biçimde asker-sivil, merkez-çevre, devlet-(sivil)toplum gibi ikilikler üzerine kurulu bu devlet-merkezci hegemonik analiz tarzı oldukça belirleyici olmuştur. Askeri müdahaleler, devlet seçkinleriyle burjuvaziyi de içerecek şekilde tüm toplumsal aktörler arasında veya askeri elitler (atanmışlar) ile gücünü sandıktan alan sivil siyasi iktidar (seçilmişler) arasındaki çatışma üzerinden ele alınır. Ordunun siyasal alana müdahalelerinin nedenleri ve gerçekleştirdikleri uygulamalar ordunun ve bürokrasinin gücünü ve çıkarlarını tüm toplumsal güçler karşısında pekiştirmek

veya yeniden tesis etmek üzerinden açıklanır. Yani ordunun salt veya öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda bu darbeleri gerçekleştirdiği ileri sürülür. Bu hegemonik anlatı tarzını daha eleştirel bir şekilde kullanan çalışmalar, Türkiye’de ordunun yasal, kurumsal, idari, ideolojik vb. iktidar dayanaklarını sergileme konusunda önemli katkılar sunmakla birlikte, müdahaleleri üreten sosyo-politik güç ilişkilerinin analizi konusunda yukarıdaki ikiliklere dayalı analizi yeniden üretmektedirler.³

Bu çalışmalar ortak bazı teorik ve ampirik sorunlarla maluldür. Devlet bir yandan toplum dışı ve üstü, kendinde bir varlık olarak resmedilir (özerk, güçlü devlet) diğer yandan da devletin devlet seçkinleri, özellikle de askerler, tarafından araçsal biçimde kontrol edildiği varsayılır. Mezkûr ikiliklere sıkıştırılan darbe öncesi, sırası ve sonrasındaki sosyo-politik güç ilişkileri seçkinler arası çatışmalara indirgenir ve siyasetin toplumsallığı büyük oranda es geçilir. Süreklilik vurgusu sonucunda askeri müdahalelerin tarihselliği ve toplumsallığı yok sayılır. Askeri müdahalelerin ve rejimlerin dayandıkları sosyo-politik blokların değişen içerikleri, aktif veya pasif rıza üretimleri, çeşitli toplumsal ve siyasal aktörler üzerindeki farklı (güçlendirici, zayıflatıcı) etkileri, askeri müdahalelerin ve rejimlerin niye farklı ekonomik, politik, (ana)yasal, kurumsal sonuçlar yarattığı, hatta niye bazı darbe girişimlerinin gerçekleşebildiği bazılarının ise gerçekleşemediği büyük oranda cevapsız kalmaktadır. Hem askeri müdahaleler hem de devlet formu bu açıklama tarzlarında sınıfsal ilişkilerden bağımsız olarak ele alınmakta ve militarizmin kapitalist niteliği yok sayılmaktadır (Akça, 2013: 51-52).

Bu sınırlılıkların ötesine geçmeyi hedefleyen önerdiğimiz teorik çerçeve ise dört temel noktaya dayanıyor. *Birincisi*, her ne kadar Türkiye tarih yazımında sıklıkla devlet gibi ordu da kadir-i mutlak bir aktör olarak resmedilse de ordular toplum üstü/dışı olmadıklarından siyasal alandaki varoluşları ve pratikleri de aslında daha geniş sosyo-politik iktidar ilişkilerince hem belirlenir hem de bunlar üzerine etkide bulunur. Bunu söylemek ordunun kendine has politik, ekonomik, ideolojik vb. çıkarları bulunduğunu reddetmek değil, tüm aktörler gibi eylemlerinin ilişkiselliğinin altını çizmektir. Bu doğrultuda, bir siyasal aktör olarak ordunun ve/veya ordu içi farklı kesimlerin siyasi pratikleri, birikim stratejilerini de içeren hegemonya projelerinin ve hegemonya bloklarının oluşumunu belirleyen iç ve dış sosyo-politik aktörler arasındaki güç ilişkilerini merkeze alan bir analiz çerçevesinde ele alınmaktadır (Gramsci, 1999; Jessop, 1990). Devlet de ne bir sınıf (veya fraksiyonu) tarafından basitçe manipüle edilecek bir araç ne de evrensel rasyonaliteye ve mutlak özerkliğe sahip kendinde bir özne olan devlet, öncelikle bir sosyal ilişkinin aldığı biçim (güç ilişkilerinin yoğunlaştığı bir alan) ve güç ilişkilerinin kazındığı bir kurumlar bütünüdür (devletin kurumsal maddiliği) (Poulantzas, 2000: 49-120). Devletin kurumsal mimarisi ve devlet

formu bu güç mücadeleleri sürecinde oluşmakta ve ortaya çıkan mimari farklı toplumsal ve siyasal aktörler üzerinde güçlendirici veya zayıflatıcı etkilerde bulunmaktadır.⁴ *İkincisi*, devlet inşası ve savaş süreçleri arasındaki ilişki geniş bir literatürün konusu olagelmıştır, bir deyişle savaş yapmak devleti yapmaktır (Tilly, 1990; Mann, 1993). İçeride veya dışarıda savaş yapmaya ve/veya askeri güç kullanımına veya kullanma tehdidine dayalı güvenlik pratikleri ordu-siyaset ilişkilerini ve devletin kurumsal mimarisi içinde ordunun ve diğer zor aygıtlarının yerini ve ilişkilerini şekillendirmede oldukça belirleyicidir. Ayrıca, iç ve dış herhangi bir siyasal meselenin militarizasyonu, güvenikleştirilmesi aynı zamanda hegemonya inşa süreçlerini de doğrudan etkiler. *Üçüncüsü*, ordular ne pasif, reaktif kurumsal aktörlerdir ne de yekpare yapılardır. Toplum-üstü dış olmadıkları oranda sosyo-politik alandaki çelişkiler, yarılmalar ordu içinde de şu ya da bu şekilde ifadesini bulur. Dolayısıyla, ordu-siyaset ilişkilerini ele alırken TSK içi politik-ideolojik farklılaşmalara da dikkat etmek elzemdir. *Dördüncüsü* devletin kurumsal mimarisi içinde hem zor aygıtları ile devletin diğer aygıtları arasındaki ilişki hem de özellikle zor aygıtları (ordu, polis, jandarma vb.) arasındaki ilişkinin (uzlaşma, çatışma, rekabet vb.) farklı tarihsel-toplumsal bağlamlarda nasıl kurulduğu da önemlidir.

Bu çalışma yüzyıllık Cumhuriyet tarihinde ordunun siyasal alan ve devlet içindeki konumunun bahsedilen teorik çerçeve içinde farklı alt dönemlerde nasıl şekillendiğini sadece ana hatlarıyla sunmayı hedeflemektedir.

Kapitalistleşme, Savaşlar, İç Güvenlik ve Yeni Devletin Ordusu

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun 19. yüzyılında hız kazanan bağımlı kapitalistleşme süreci, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi yeni bir merkezi kapitalist devlet inşasını da içeriyordu. Aslında devlet inşa süreçleri üzerine literatürde de işaret edilen iki ana dinamik, kapitalistleşme sürecindeki sınıfsal ilişkiler dinamiği ve savaş yapmanın politik, ekonomik, toplumsal ve ideolojik dinamikleri Osmanlı devlet inşası açısından da belirleyici oldu (Aytekin, 2015). Devletin zor aygıtları açısından bakıldığında modern devletin alametifarikası olarak meşru şiddetin devlette temerküz etmesi, kapitalistleşme toplumsal, siyasal ve mekânsal dönüşüme uygun yeni zor aygıtlarının ve güvenlik pratiklerinin yerleşmesi uzun on yıllara yayılan hatta yüzyılı aşan ve sosyo-politik güç ilişkileriyle şekillenen bir süreç oldu. Bir yandan iç güvenlik pratikleri için kentsel alanda polis teşkilatının kırsal alanda ise jandarmanın ağır ve uzun sürecek inşa süreci devredeydi (Ergut, 2004; Lévy vd., 2009). Toplumsal ve siyasal denetimin bu yeni aygıtlarının ordudan özerkleşerek profesyonelleşmesi ise Cumhuriyet döneminin de büyük kısmını kapsayacak şekilde çok uzun bir döneme yayıldı. İmparatorluk'ta iç ve dış güvenlik siyaseti açısından ordu

merkezi bir konum işgal etmeye devam etti ama aynı zamanda devletin yeniden yapılanması çerçevesinde ordunun tüm örgütlenme, eğitim, teknoloji vb. yapıları da değişime uğradı. Çok uzun on yıllara yayılacak olan zorunlu askerlik sistemi devlet-vatandaş ilişkisinin sancılı inşa ve dönüşümünün de ana akslarından biri oldu (Zürcher, 2003; Beşikçi, 2023). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti içindeki çeşitli bağımsızlık hareketleri ve devletlerarası savaşlar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı olmak üzere bu uzun ve büyük savaşlar döneminde, ordu toplumsal, siyasi, iktisadi, kültürel ve ideolojik hayatın adeta merkezine yerleşti. Aynı zamanda subaylar siyasallaşarak ve siyasal iktidardan yer yer özerkleşerek ülkenin gündeminde etkin aktörler haline geldiler (Turfan, 2000).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti döneminde de ordu, iç güvenlik pratikleri açısından merkezi konumunu korumakla birlikte, siyasi iktidarın kontrol ve güdümünde bir aygıt olarak işlev gördü. Erken Cumhuriyet dönemi tek parti rejiminin hegemonya projesinin temel sacayakları şunlardı: solidarist-korporatist bir toplum-devlet-siyaset tahayyülü çerçevesinde sınıfsal ve kültürel farklılıkların yok sayıldığı organisist bir toplum anlayışı ve bunun uzantısı olarak siyasal alanın tekçileştirilmesi –tek parti rejiminin kurulması- (Parla, 1993; Tunçay, 2005); merkezi devlet inşasının güçlendirilmesinin ve kapitalist kalkınma içinde milli iktisat ve milli burjuvazi inşasının devamı (Toprak, 1995; Keyder, 1993: 101-161), etnik Türklüğe referanslı ama Türkleşebilmeyi de Sünni-Müslüman olmaya bağlayan ve aynı zamanda laiklik politikalarıyla dinin kamusal-toplumsal etkilerinin sınırlandırıldığı ve devletçe kontrol edilmeye çalışıldığı etno-dinsel bir milliyetçilik ve ulusal kimlik inşası (Ünlü, 2018). Yeni Cumhuriyetin iktidar bloğu içinde Müslüman-Türk ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin yanı sıra askeri ve sivil bürokrasi de yer almaktaydı. Kendisine toplumsal taban inşa etme derdindeki rejim bu açıdan kentli orta ve alt orta sınıflar nezdinde görece başarılı olsa da özellikle nüfusun büyük kısmını oluşturan küçük ve orta köylülük ile henüz sayısal olarak zayıf işçi sınıfından rıza devşirmede çok başarılı olamadı. Dolayısıyla, tek parti yönetimi, siyasetin sosyalleşmesi yerine devletleştirdiği ve toplumsal grupların görece pasif tutulmaya çalışıldığı bir kapitalizme geçiş süreci anlamında bir pasif devrim olarak kaldı (Akça, 2014a: 253-258).

Rejimin rıza devşirme boyutunun sınırlı kalması siyasal zor ve şiddet kullanımını öne çıkardı. Bu doğrultuda tek parti rejiminin temel dertlerinden biri sınıfların varlığını reddederek potansiyel sınıf çatışmasını önlemektir. Avrupa ve Rusya deneyimlerinin de yarattığı korkuyla işçilerin ve köylülerin mobilizasyonunun engellenmesi ve zapturapt altına alınması hızlı bir sermaye birikimi ve milli burjuvazi yaratmak açısından öncelikliydi. Yine merkezi ulus-devletin ve ulusun

inşası açısından hem idari merkezileşmeye hem Sünni-Türk kültürel ulus kimliğine asimilasyona direnen Kürtlerin zapturapt altına alınması da bir diğer temel dertti (Genelkurmay Başkanlığı, 1992).

Her ne kadar merkezi, kapitalist ulus-devletin inşa süreci devam etse de devletin egemenliği altındaki nüfusa ve mekâna nüfuz etme kapasitesi hâlâ oldukça sınırlıydı. Mann'ın (1993: 56-57, 59) kavramsallaştırmasıyla topluma nüfuz ederek ve toplumsal aktörlerle müzakereler, çekişmeler, yer yer uzlaşmalar aracılığıyla yönetmek anlamında altyapısal iktidarının sınırlarını sürekli genişletme çabasında olsa da (Metinsoy, 2011) toprakları ve nüfusu üzerinde gözetleme, denetim işlevlerini gerçekleştirecek kurumlar açısından devlet kapasitesi çok güçlü değildi (Çeğin, 2014). Zor ve şiddet aygıtları açısından da 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan polis teşkilatının kapasitesinin zayıf olduğu, jandarmanın ise ordunun bir parçası olarak kaldığı bu dönemde, toplumsal güçlerin denetim altında tutulmasında devletin kurumsal mimarisi içinde ordu kritik bir rol oynadı. Dolayısıyla toplumsal ve siyasi muhalefetin denetimi açısından rejimin ordusu hem güçlü olmalı hem de siyasi rejime bağlı olmalıydı; ordu hem dar anlamda siyasetin dışında tutulmalı hem geniş anlamıyla siyasi açıdan işlevsel olmalıydı.

Milli Mücadele'nin üzerine dayandığı Müslüman-Türk tüccarlar, büyük toprak sahipleri, eşraf, sivil ve askeri bürokrasiden müteşekkil blok içinde askeri kökenden gelenler ana lider kadroyu oluşturmakla birlikte ordunun milli iradeye, yani Kongreler ve BMM'de tecelli eden siyasi iktidara bağlılığı vurgusu da sürekli yapılıyordu. Bunda hem uzun savaşımlardan sonra ordunun kurumsal birlik, bütünlük, kapasite ve güce sahip olmaması hem de askeri elit içi bölünmeler (Osmanlı bürokrasisine bağlı paşalar, Enver Paşa'ya bağlı İttihatçı subaylar, o zamana kadar siyasi etkileri görece sınırlı kalmış Milli Mücadele'nin genç subayları) karşısında hızla düzenli ve hiyerarşik bir ordu inşa gereğinin etkisi büyüktü. Subayların siyasetten uzak tutulması arayışına karşın I. ve II. Büyük Millet Meclisinde genelkurmay başkanı, üç ordu kumandanı ve beş kolordu kumandanı yer aldı. I. Meclis'in 337 vekilinin 53'ü askerdi (Çitçi, 2006: 20-27).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, 1923-1927 arası siyasi elitler arası mücadele büyük oranda silahlı kuvvetlerin kontrolü üzerinden yürüdü. 1923 sonunda subaylık ve vekillik aynı anda yapılmasını engelleyen yasal düzenlemenin temel hedefi meclisteki muhalefetin, özellikle Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi güçlü paşalar üzerinden ordu içinde ve subaylar nezdinde kendisini örgütlemesinin önüne geçmektir. Ardından, "Genelkurmay başkanlığı 1924'te bakanlık statüsünü kaybettiğinden sonra 1944'e kadar Cumhurbaşkanına bağlanmış, hükümet ve parlamento denetiminin dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla

Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak'tan oluşan üçlü troykanın kaygısı, aslında ordunun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenme ihtimalini engellemektir” (Cizre, 2002: 160). Ordunun devlet içinde özerkleşmesi ve kendi içinde merkezileşmesi süreci üzerinden bir “savaş yönetim modeli” yerleşti. Ordu, sadece askeri işlerle değil, iç ve dış siyasetin tüm konularıyla ilgili bir aktör oldu. Genelkurmay Başkanlığı ana karar verici, Milli Savunma Bakanlığı lojistik destek sağlayıcı idi. Ordu içinde genelkurmay başkanında yetkilerin merkezileşmesi söz konusuydu. Genelkurmayın, bakanlıktan başkanlık statüsüne geçirilmesi, 16 üyeden 13'ünün asker olduğu Âli Askeri Şura Kanunu ile silahlı kuvvetlerin kendi iç işleyişinde özerk kılınması kritik adımlardı (Bayramoğlu, 2004: 59-73). Bu sürecin sonunda Mustafa Kemal ekibinin muhalif paşalarını tasfiye etmesiyle birlikte Türkiye’de asker-sivil ilişkileri tek parti rejimlerinde sıklıkla rastlandığı üzere sivil iktidarın parti-devletin kontrolünde olduğu bir uyum ilişkisi olarak kuruldu.

Sınırlı devlet kapasitesi ve rejime bağlı bir ordunun dizayn edilmesi sonucunda ordu sadece bir baskı aygıtı olarak değil aynı zamanda yeni rejimin “makbul vatandaşı”nın (Üstel, 2004) inşasında bir ideolojik aygıt olarak da işlev gördü. Zorunlu askerlik hizmeti makbul vatandaşın ideolojik formasyonunu sağladığı kadar kapitalist toplumun ihtiyaç duyduğu uysal, çalışkan ve belirli teknik-ekonomik meslek bilgileriyle donatılmış bedenlerin imalinde de önemliydi. Kültürel ve ideolojik alanda da militarizm, ulus inşasında milliyetçiliğin ve cinsiyet rollerinin yeniden tayininde patriyarkanın söylem ve pratiklerinin içinde önemli bir yer tuttu (Şen, 1996; Altnay, 2004; Öztan, 2014: 39-69).

Türkiye II. Dünya Savaşı’na her ne kadar fiilen girmese de bütün iktisadi, siyasi ve toplumsal hayat savaşa hazırlığın gereklerine göre düzenlendi. Savaşa hazırlık ve ordunun iâşesi öncelikliydi. Savaşa hazırlığın sosyo-ekonomik bedelinin kentlerde emekçiler ve kırsal alanda köylüler üzerine yıkılması, devletin bu kesimlerle çok daha doğrudan zor aygıtlarıyla teması, savaş sonunda aynı zamanda bir toplumsal patlama korkusunu da derinleştirdi (Metinsoy, 2007; Karaömerlioğlu, 2006). Bunu soğurmak üzere Demokrat Parti’nin (DP) kurulması ve çok partili siyasal hayata dönüşle başlayan siyasal alandaki yeni çatışmalar kaçınılmaz olarak ordu içinde de tezahür etti. II. Dünya Savaşı sırasında ordunun gücünün zayıflığının ortaya çıkması da iç tartışmaları körükledi. İnönü’nün Cumhurbaşkanı olduğu CHP iktidarına karşı darbe arayışları ortaya çıktı (Çimenli, 2019). Dünya sisteminin ABD hegemonyasında yeniden kurulduğu süreçte Batı İttifakı içinde yer alan Türkiye açısından ordunun yeniden yapılanması ve Amerikanizasyonu ordu içinde yeni mesleki, ideolojik vb. farklılaşma ve çatışmaları da beraberinde getirdi (Güvenç, 2010). Genelkurmay Başkanlığı 1944’te Başbakanlığa, 1949’da ise Milli Savunma Bakanlığına bağlandı. Artık tek

parti rejiminin uyumlu ilişki modeli sona ermişti. Darbeler dâhil siyasal alana doğrudan müdahalelerin çok yoğun yaşandığı bir döneme girildi.

27 Mayıs'tan 12 Eylül'e: Türkiye Kapitalizmini Militarizm ile Yönetmek

1950'lerin sonlarından 1980'lere uzanan dönemde ekonomik ve politik düzeyde sınıf ilişkilerinin yönetiminde devletin zor mekanizmaları ve aygıtları oldukça belirleyici oldu. Toplumsal ve siyasal denetim, gözetim ve baskı işlevleri açısından polis aygıtının kurumsal, teknolojik, organizasyonel kapasitesinin hâlâ sınırlı olduğu bu dönemde, ordu devletin kurumsal mimarisi içinde belirleyici bir konuma sahipti. Askeri müdahaleler ve müteakip askeri rejimler, sıkıyönetim uygulamaları, MGK yoluyla siyasal denetim, askeri birliklerin iç güvenlikte ve kolektif eylem denetiminde kullanımı gibi mekanizmalar devredeydi.

27 Mayıs 1960'taki darbe, ithal ikameci sanayileşmeye (iis) dayalı kapitalizmin kurumsallaşmasına ve sınıf ilişkilerini sosyal/millî güvenlik devleti çerçevesinde içerici bir şekilde yönetmeye yönelik modernleşmeci-kalkınmacı iyimserliğin damga vurduğu bir darbeydi. 12 Mart 1971'de gerçekleştirilen müdahale ve kurulan ara rejim ise işçi sınıfının sosyal ve politik güçlenmesi karşısında bu sınıf dinamiklerini bürokratik-otoriter bir devlet formu altında zoru ön plana çıkararak yönetme girişimiydi. 12 Eylül 1980 darbesi ise iis'ye son vererek neoliberal kapitalizme geçişi tesis etti. Bu doğrultuda sermaye birikim stratejisini, devletin kurumsal mimarisini ve sınıfsal güç ilişkilerini radikal biçimde yeniden yapılandırdı.⁵

27 Mayıs: Modernleşmeci-Kalkınmacı İyimserlik ve İşçi Sınıfını İçererek Yönetme Stratejisi

27 Mayıs 1960 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi hiyerarşi dışı örgütlenen alt ve orta rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirildi ve Demokrat Parti (DP) iktidarına son verildi. 27 Mayıs, DP'nin politik liderliğinde kurulmuş bir hegemonik bloğun ve hegemonya projesinin yaşadığı krize bir cevaptı. Büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi ve küçük ve orta köylülüğün ana omurgasını oluşturduğu bu sosyo-politik bloğun DP'ce temsil edilen hegemonya projesi dört sacayağına dayanıyordu: tarım ve ticaret merkezli ekonomik kalkınma, patronaja dayalı yeniden dağıtım, muhafazakâr modernleşme ve çoğunlukçu bir millî iradenin gerçekleşmesi olarak demokrasi (Akça, 2010b: 369-370; Sunar, 1983; Keyder, 1993: 163-194).

Ancak 1950'lerin ikinci yarısı gitgide derinleşen bir iktisadi ve siyasi kriz dönemi idi. 1954 yılından itibaren tarım-ticaret merkezli büyüme stratejisi tıkanmış, DP'nin enflasyonist bir ekonomik büyümeyi, devlet yatırımlarına (alt

yapı ve kamu iktisadi teşekkülleri) ve dış ticarete bazı korumacı önlemlere de dayanarak sürdürme çabaları sermaye birikim krizini önleyememişti. Mecburen devreye sokulan bir çeşit *de facto* ithal ikameciliğin planlı ve kurumsal hale getirilmemesi, 1950'lerin ikinci yarısında içeride sanayi burjuvazisi, ithalatçı tüccarlar, ekonomi bürokrasisinin bir kısmı ve dönemin etkin entelijansiyasından; dışarıda ise uluslararası üretici sermaye ve IMF, OECD gibi kuruluşlardan oluşan ve DP'den hoşnutsuz bir İİS koalisyonu ortaya çıkardı (Göker, 2006). Her ne kadar burjuvazinin ithal ikameci sanayileşme yanlısı kesimlerinin DP'ye ciddi eleştirileri bulunsada bu kesimler darbeye kadar DP iktidarından tamamen kopuşu göze alamadı.

Birikim krizi DP'nin hegemonya projesinin tıkanmasındaki etkenlerden biriydi ama tek başına darbeyi mümkün kılan toplumsal, tarihsel koşulları yaratmamıştı. DP'nin hegemonik kapasitesinin daralması İİSci bloğun yanı sıra toplumsal dönüşüm sürecinde gelişen kentli yeni orta sınıfların ve işçi sınıfının taleplerini içermemesinin sonucuydu. 1950'lerin ikinci yarısında yükselen eleştiriler ve muhalefet karşısında DP'nin gitgide sertleşen bir baskı rejimi kurması derin bir siyasi kriz doğurdu. Basın, aydınlar, üniversiteler, bazı sendikalar, yargı, ana siyasi muhalefet partisi CHP ve lideri İnönü üzerinde artan baskılar döneme damgasını vurdu. Zaten kurumsal-yasal dayanağa sahip olmayan üniversite ve yargı özerkliğinin iyiden iyiye ortadan kaldırılması; yargı, üniversite mensuplarının ve bürokratların iş güvenliğini ortadan kaldırmaya yönelik girişimler; üniversite profesörlerine siyaset yasağı; milletvekili adaylarının bir sonraki seçimlerde parti değiştirmesinin engellenmesi; seçim dönemleri dışında siyasi partilerin açık hava mitinglerinin yasaklanması; basın özgürlüğünün, düşünce ve ifade özgürlüğünün hapis cezalarını da içeren yollarla iyice kısıtlanması; anti-komünizm retoriğinin muhalefet partisini de içerecek şekilde yoğun kullanımı; Tahkikat Komisyonu kurulması ve ana muhalefet partisi CHP ve basın üzerinde tehdit unsuru olarak kullanılması; yerel sendikaların kapatılmasından, grev hakkının tanınmamasına kadar sendikalara yönelik artan baskılar; öğrenci eylemleri vb. karşısında artan oranda polisiye tedbirlere başvurulması; 1955'te 6-7 Eylül pogromu; pogrom sonrası ve 1960'ta da 27 Nisan öğrenci gösterilerinin ardından ilan edilen sıkıyönetimler; siyasi alanın ve devlet formunun daha da otoriterleştirilmesi sürecindeki önemli uygulamaları (Eroğul, 2003: 164-169, 179, 191-196, 210, 232-251; Albayrak, 2004: 276-281, 284-289, 378-383, 391-403, 511-541).

1950'lerin ikinci yarısında DP karşıtı toplumsal muhalefet de Forum dergisi, Hürriyet Partisi ve CHP gibi farklı alanlarda farklı aktörlerce inşa olunan yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde kendi politik çizgisini buldu ve alternatif bir hegemonik blok oluştu. Yeni hegemonya projesinin temel sacayakları şunlardı:

planlı ve ithal ikameci sanayileşmeye dayalı birikim stratejisi; sosyal adalet ve sosyal devlete dayalı bir yeniden bölüşüm politikası ve siyasal demokrasinin temeli (temel, siyasal ve sosyal hakların tanınması, güçler ayrılığı ilkesi, iki meclisli parlamenter yapı, nispi temsile dayalı seçim sistemi vb.). Kriz yıllarının hoşnutsuzlarını oluşturan kentli orta sınıflar (aydınlar, öğrenciler, meslek sahibi ve bürokratik orta sınıflar), hızla büyüyen işçi sınıfının kayda değer kesimleri ve kısmen de sanayi burjuvazisi bu yeni hegemonya projesi etrafında toplanıyordu (bkz. Akça 2010b: 379-382).

27 Mayıs'a gelindiğinde mevcut durum, düzen içi iki merkez partinin liderliğinde iki hegemonya projesi ve bloğu arasında bir çatışma ve denge haliydi. 1957 seçimlerinde CHP oylarını %6 kadar artırırken DP ise %10 civarında oy kaybetti. Eğer darbe olmasa ve seçimler yapılabilseydi, CHP belki de zikredilen toplumsal bloğa ve hegemonya projesine dayanarak iktidara gelebilecekti. Ordu içinde darbe fikirleri ve örgütlenmeleri 1953'e kadar uzanmakla beraber, asıl 1950'lerin ikinci yarısında ivme kazandı. Birbirinden ayrı kurulmuş darbeci kliklerin zaman içinde birleşmesiyle oluşan ve özellikle alt ve orta rütbeli subaylardan oluşan cunta 27 Mayıs 1960 sabahı darbeyle siyasal iktidara el koydu. DP'nin iktidara gelmez yaptığı büyük tasfiyenin ardından yüksek komuta heyetini parti ve hükümete yakın isimlerden oluşturarak orduyu kontrol etme stratejisi (Özdağ, 2004: 23-27), hiyerarşi dışı bu darbe karşısında başarısız olmuştu.

Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde DP iktidarına ve temsil ettiği şeylere karşıtlık konusunda ortak bir tavır bulunmakla birlikte, tek bir politik-ideolojik çizgi yoktu. MBK içinde temel bölünmenin yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlandıktan sonra seçimlere giderek iktidarı devretmeyi düşünen "ılımlılar" ile sosyo-ekonomik ve siyasi-idari yapısal reformlara girişmek üzere daha uzun süre iktidarda kalmayı hedefleyen radikaller arasında olduğu söylenebilir. Radikaller içinde faşizan-korporatist, devletçi-kalkınmacı bir kanat (Türkeş ve Özdağ çizgisi) ile 27 Mayıs öncesi ve sırasında ideolojik-politik çizgisi henüz netleşmemiş ama 1960'larda hızla netleşecek olan milliyetçi-devletçi-kalkınmacı devrimciliğe (bir çeşit Baasçı "sol") meyyal bir kanatın olduğu söylenebilir. İlimliler arasında ise iktidarı doğrudan CHP'ye teslim etmeyi düşünebilenler de dâhil açıktan CHP yanlısı olanların yanı sıra yeni anayasa ve yeni seçimler ardından iktidarı bir an önce devretmeyi ve silahlı kuvvetlerde bir yeniden yapılanmayı hedefleyen aslen generallerden oluşan bir grup da mevcuttu (Akça, 2010b: 389; Özdağ, 2004: 281-284; Akyaz, 2002: 140-148). Ancak askeri rejim ve MBK'nin hâkim kanadı yeni hegemonya projesine ve bloğuna dayanmaktaydı. 13 Kasım 1960'ta radikallerden oluşan 14 kişilik grup MBK'den tasfiye edildi.

Başta DPT'nin kurulması ve 1961 Anayasası olmak üzere askeri rejimin temel icraatları da esas olarak bu yeni kapitalist hegemonya projesinin kurumsallaştırılması oldu. Aslında burada, güvenlik mantığına dayalı bir politik rasyonalite söz konusuydu. Buna göre, planlı sanayileşmeye dayalı ekonomik gelişme sosyal adalet ilkesi ve sosyal devlet uygulamalarına dayalı yeniden bölüşüm politikalarıyla birleştirilerek sınıf çatışmaları engellenecekti. Sınıf mücadelesi ve sınıf siyaseti böyle gereksizleştirilince haklar ve özgürlüklerin tanındığı bir siyasal rejim de kabul edilebilir olacaktı (Akça, 2010b: 395). Anayasa Komisyonunun sözcülerinin açıklamaları bu siyasal rasyonaliteyi gayet güzel yansıtmaktadır. Örneğin, gelen eleştirilere cevap verirken Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy şöyle der: "Bugünün liberalizmi dahi sosyaldır... Sosyal olmak, komünizmin memleketten uzaklaştırılması için hakiki çaredir." Ya da bir başka komisyon sözcüsü Coşkun Kırca eğer sosyal adalet sağlanmazsa "...işte o zaman çalışmak yerine sınıflar birbirlerini yemekle meşgul olurlar. Ve arzu etmediğimiz, kaçındığımız sınıf kavgasının tâ içine düşmüş oluruz." der. Anayasa Komisyonuna doğrudan MBK tarafından atanan Alp Kuran da "...aşırı sol cereyanların önlenmesi ve Türkiye'ye komünizm sızmalarının önlenmesi için... sosyal haklar bir panzehirdir." diyerek yeni anayasanın dayandığı politik rasyonaliteyi açıkça ifade etmiştir (bkz. Akça, 2010b: 400-403). Diğer bir ifadeyle, 27 Mayıs rejiminin güvenlik eksenli sınıf siyaseti anlayışının iki yüzü vardı, sosyal güvenlik ve milli güvenlik. Darbecilerde de, darbeyi destekleyen toplumsal blokta da hâkim olan, kapitalist gelişmenin rasyonel planlandığı zaman sınıf çatışmalarına yol açmayabileceğine dair bir çeşit modernist-kalkınmacı iyimserlikti. İşçi sınıfının henüz politik bir radikalliğinin olmadığı dönemde taleplerinin içerilerek yönetilebileceği düşünülüyordu. Ancak kısa vadeli ekonomik çıkarlarından ödün vermek istemeyen dönemin burjuvazisi ve sağ siyasal temsilcileri bu formülasyona pek ikna olmadı. Özellikle sosyal devlet, sosyal adalet ve planlamanın ne ifade ettiği ile özgürlükler, grev ve toplu sözleşme hakkı gibi konularda muhalefet edildi.

27 Mayıs'ın şiddet kullanımı DP'lilere yönelikti. Yassıada'da toplanan özel mahkeme sonucunda hapis cezalarının yanı sıra verilen idam cezalarından üçü infaz edildi: Adnan Menderes (eski başbakan), Fatin Rüştü Zorlu (eski dışişleri bakanı) ve Hasan Polatkan (eski maliye bakanı). MBK iktidarı ordunun organizasyonel, siyasi ve iktisadi gücünü de arttırdı. İç örgütsel yapıyı yeniden düzenlemek üzere iki ay içinde orduda kapsamlı bir tasfiye yaptı. Anayasa ile Milli Güvenlik Kurulunu kurdu. Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri haline gelecek Ordu Yardımlaşma Kurumunu (OYAK) kurdu. İlk defa 1961 Anayasası'nda tanımlanan *Milli Güvenlik Kurulu* (MGK) ise hem yürütmenin sapsmalarına hem de toplumsal mücadelelerin yükselmesine karşı bir emniyet supabı olarak bu

yeni devlet formunun milli güvenlik ayağını oluşturdu. Her ikisinin de temel derdi, sınıf mücadelesini ve sınıf siyasetini engellemekti.

12 Mart 1971: Bürokratik-Otoriter Askeri Müdahale

Cumhuriyet tarihinin ikinci açık askeri müdahalesi 1971 yılında geldi. 12 Mart 1971 tarihinde, genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanı Cumhurbaşkanı Sunay'a ve Meclis ve Senato başkanlarına bir muhtıra metni verdi. Muhtıra metni "Parlamento ve hükümet" in ülkeyi "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar" içine soktuğunu, "anayasanın öngördüğü reformları" hayata geçirmedeğini" belirtiyordu. Meclislerin partiler üstü bir anlayışla hareket ederek "mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümeti" oluşturmalarını, aksi takdirde TSK'nın "idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı" olduğunu dile getiriyordu. Muhtıranın ardından Başbakan Demirel, bunun anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını söyleyerek istifa etti. 1973 seçimlerine kadar geçen süre zarfında, 1969 seçim sonuçlarına göre oluşan kompozisyonuyla (yani AP'nin hâkimiyetinde) Meclis açıldı, daha teknokratik karakterde dört hükümet kuruldu, ancak parlamenter siyaset ordunun gözetimi altındaydı.

1960'lı yıllar Türkiye siyaseti açısından yeni dinamiklerin ortaya çıktığı bir dönemdi. Sosyalist, devrimci sol toplumsal ve siyasal hareketler ivme kazandı. İşçiler, öğretmenler, aydınlar, üniversite gençliği, meslek sahibi orta sınıflar (mühendisler, doktorlar vb.) bu dönemde daha çok siyasallaştı ve hak mücadelesi içine girdi. Parlamenter siyasette TİP'in varlığının yanı sıra YÖN-Devrim ve MDD gibi parlamenter yol dışında, iktidar stratejisi güden siyasal yapılar oluştu. Öğrenci hareketi 1969 sonrasında THKO, THKP-C gibi devrimci siyasal yapılar doğurdu (Aydinoğlu, 2007). İşçi hareketine baktığımızda, 1950'lerin işçi sınıfı mücadelesi 1960 dönümüyle birlikte daha kitleselleşti ve ekonomik-korporatif taleplerin yanı sıra politik-hegemonik talepler düzeyinde de mücadelesini yoğunlaştırdı. 1967'de sınıf ve kitle sendikacılığını ilke edinen ve sosyalist harekete yakın DİSK kuruldu (Algül, 2015). Üniversite boykotları ve işgalleri, grevler, fabrika işgalleri, 15-16 Haziran 1970'te işçi sınıfının DİSK'in kendisini bile aşan kitlesel eylemlerle sokağa dökülmesi, kitlesel protestolar, büyük öğretmen yürüyüşleri, cılız da olsa köylü protestoları ve nihayetinde 1971-72 döneminde de gençlik hareketinin oldukça zayıf ve temelsiz denebilecek silahlı mücadelesi döneme damga vurdu (Atılğan, 2015: 606-621). Hem solun bazı yapıları kapitalizmin ve işçi sınıfının az gelişmişlik tespitinden hareketle orduyu ve ilerici subayları bir müttefik olarak gören, ordu içinde örgütlenmeye ve darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeye yönelik bir strateji benimsedi, hem de radikal bir

toplumsal değişim talebi ve sol siyasallaşma ordu içinde özellikle alt ve orta rütbelilerde belirli bir karşılık buldu (Ulus, 2016).

1960'ların sonuna doğru Türkiye toplumundaki bu siyasallaşma ve onun yönetilemediği tezi burjuvazisi, siyasi elitleri ve askeri elitleri ile tüm muktedirlerin ana gündemiydi. Aslında 1965'ten 12 Mart'a kadar giden süreç Adalet Partisi'nin (AP) iki seçimi kazanarak tek başına iktidar olduğu bir dönemdi. AP'nin kalkınmacı popülist hegemonya projesi, özel sektörü daha fazla ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşmeye dayalı birikim stratejisini, burjuvazinin kısa vadeli çıkarlarını daha fazla gözeten bir devlet düzenlemesi ve planlamayı ve işçilere ve köylülere yönelik patronaja ve otoriter korporatist yöntemlere dayalı bir yeniden dağıtım politikasını, anti-komünizm dozu yüksek bir milliyetçilik ve laiklik sınırlarını zorlamayacak bir muhafazakârlıkla birleştirdiyordu. AP'nin hegemonik bloğunda sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleri, esnaf, köylüler, işçi sınıfının uysal kesimleri, milliyetçi-dindar muhafazakâr kesimler yer alıyordu (Akça, 2013: 56; Demirel, 2004). Ancak AP'nin bu kapsayıcı hegemonyası çok da uzun sürmedi. Nitekim katılımın da düşük olduğu 1969 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıksa da AP %6,3'lük oy kaybına uğradı. Bir yandan siyasal alanda partiden kopmalar (Demokratik Parti'nin kurulması) ve yeni radikal sağ siyasal partilerin doğması (Milli Nizam Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi), diğer yandan ithal ikameci sanayileşmenin ilk kriziyle sermaye sınıfı içindeki farklı kesimlerin hoşnutsuzlukları bir araya gelmişti (Atılğan, 2015: 584-588; Demirel, 2004: 51-60; Tekin 2006). Güç kaybına rağmen tek başına hükümette olan AP'nin lideri Demirel'e göre hem 12 Mart hem 12 Eylül öncesi "buhranın hâkim karakteri ekonomik değil, siyasi" idi. Dolayısıyla, çare ekonomik sosyal reform değil "dikta veya faşizm yollarına başvurmadan" devleti otoriter kılacak reformlardı. 1961 Anayasası'nın devlet düzeni ile mevcut sosyal ve politik hareketlilik yönetilememekteydi (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 112, 115-116). Burjuvazinin pozisyonunu görmek açısından örneğin İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuęrul Soysal Ocak 1970'te kitlelerin siyasallaşması tehdidinde ve hükümetin yetersizliğine işaret ediyordu: "sokak hareketleri, eylemler, siyasi ve iktisadi istikrarsızlıkların sanayicileri güvensizliğe sürüklediğini" belirtiyor ve "Devleti idare edenler, aylardan beri kısır parlamenter tartışmalar yapmakta ve iktidarıyla, muhalefetiyle ekonomiyi, özellikle sanayiye unuttur gözükmemektedirler. Bizim artık hükümete bu konuda söyleyecek bir şeyimiz kalmamıştır" (Atılğan, 2015: 635). AP'nin "yönetilemezlik" tezi paradoksal biçimde kendisine zarar verdi. Zira bu tez bütün darbeci kliklerin de paylaştığı bir tezdi ve darbeci klikler açısından bizzat AP'nin kendisi bir yönetememe hali içindeydi.

Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında ele alınan konulara bakıldığında özellikle 1968'den itibaren iç güvenliğin, "öğrenci hareketleri", "üniversitelerde öğrenci

işgalleri ve boykot olayları”, “aşırı cereyanlar”, “sol cereyanlar”, “işçi grevleri ve eylemleri” gibi başlıklar altında gündemi işgal ettiği görülür (Çelik, 2008: 422-431, 476-512). Grevler sürekli milli güvenlik gerekçesiyle erteleniyordu, işçi eylemlerine jandarma ve asker müdahalesi artıyordu ve 15-16 Haziran işçi eylemleri karşısında sıkıyönetime başvurulmuştu (Çelik, 2008; Üskül, 2015: 161-175). 1970’ten itibaren MGK’da bir darbe olasılığı açıkça konuşulmaktaydı. Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur 25 Ocak 1970 MGK toplantısında sözlü ve yazılı, 21 Kasım 1970’te de Cumhurbaşkanı’na mektupla ordudaki darbe niyetlerini haber vermektedir (Batur, 1985: 154-213).

12 Mart sürecine giderken ordu içinde darbeci 3 çizgi vardı. Birincisi, Doğan Avcıoğlu’nu takiben “zinde güçler”in gerçekleştireceği bir darbe ile kapitalizm dışı devletçi-milliyetçi-devrimci bir yolu savunanlardı. Son ana kadar Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler’in de irtibat içinde olduğu görülen ve 9 Mart’ta yapılması planlanan böylesi bir darbe, Batur ve Gürler’in son anda geri çekilmeleriyle boşa çıktı. Böylesi bir darbe Türkiye’yi dâhil olageldiği ABD merkezli kapitalist-emperyalist bloğun iktisadi-siyasi-askeri mimarisinin dışına çıkaracağından da gerçekleşmesi engellendi. İkincisi, Muhsin Batur’un temsil ettiği 27 Mayısçı modernist-kalkınmacı iyimserliği devam ettiren ve 27 Mayıs reformlarının hayata geçirilmesini talep eden akımdı. Buna göre, asayiş ve düzen temel dertti fakat bu ekonomik ve sosyal reformlarla sağlanabilirdi. Üçüncüsü, Tağmaç’ın reformları değil yasa, asayiş, düzen söylemi üzerinden otoriterleşmeyi savunan çizgisiydi. AP’nin söylemiyle de birebir uyumlu olan bu çizgiyi Tağmaç kendi ifadeleriyle şöyle ortaya koyuyordu: “toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştır”, “İhtilal sol olur, bu sefer 27 Mayıs değil 1917 olur”, “bu anayasa ile memleket yönetilemez”, “ekonomik-sosyal reformlar ordu işi değildir.” (Akça, 2016: 259-261; Batur, 1985: 169, 174-176, 178-179, 187, 256, 272).

AP’nin, anti-komünizm, MGK’nın etkin kullanımı, asker cumhurbaşkanı seçimi, ordunun teçhizat, silah, lojman, kışla taleplerinin karşılanması, özlük haklarının düzenlenmesi üzerinden orduyla yakınlaşma stratejisi başarısız oldu (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 59-92). Her ne kadar AP’nin stratejisi ilk etapta bir yakınlaşma getirdiyse de aslında demokratikleşmenin ve demokratik sivil kontrol yöneliminin olmadığı bu tercih ordunun özerkliğini artırma sonucunu doğurdu ve ordu içinde darbeci eğilimlerin oluşması engellenemedi.

Muhtrâ metni ve ara rejim en başta ordu içindeki ikinci ve üçüncü çizgiyi içerse de, Soğuk Savaş yılları içinde 1960’ların ikinci yarısından itibaren hız kazanan TSK içindeki anti-komünizme dayalı ideolojik formasyonla (Öztan, 2014: 107-131) uyumlu bürokratik-otoriter hat hızla galebe çaldı. İlk iş olarak hiyerarşi

dışı eğilimlere gözdağı vermek üzere 15 Mart'ta üç general ve sekiz albay ordudan atıldı. Sonra da sıkıyönetim mahkemesinde (eski 27 Mayısçı General) Madanoğlu Cuntası adıyla görülecek davaya yönelik tutuklamalar gerçekleştirildi. 17 Nisan'da 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim altında grevler yasaklandı, basın özgürlüğü kısıtlandı, günlük gazetelere süreli kapatma cezaları verildi (Üskül, 2014). Sonrasında gelen tutuklama ve işkencelerin hedefinde sosyalistler, devrimci gençlik örgütleri ve aydınlar vardı. Sıkıyönetim mahkemesi kararının AP hâkimiyetindeki meclisin onaylaması sonrasında üç devrimci genç (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan) idam edildi.

12 Mart içindeki, burjuvaziye kısa vadeli ekonomik çıkarlarından taviz verdirip ekonominin yeniden görece özerk bir planlama ile yürütülmesi ve sosyal devlet-sosyal adalet ilkelerinin yeniden tesisi ve bu yolla radikal siyasallaşmanın önünün kesilmesini hedefleyen 27 Mayısçı hat burjuvazinin ve mecliste AP'nin set çekmesiyle engellendi. Sonuçta, İİS politikalarının ilk yapısal krizi 12 Mart ara rejimince 1971-1973 arasında işçi ücretlerinin düşürülmesi, sıkıyönetim altında işçi hareketlerinin bastırılması ve Avrupa'daki gurbetçi Türklerden gelen döviz ile kısa süreliğine aşıldı. 12 Mart ara rejimi 1970 Ekonomik Reformuyla erken doğmuş ihracata yönelik birikim stratejisini geri püskürtüp, İİS'ye dayalı stratejiyi devam ettirdi (Akça, 2016: 262-263).

12 Mart ara rejiminin ana icraatı ise Eylül 1971 ve Mart 1973'te gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle 1960 sonrasında açılmış olan siyasal alanın daha otoriter bir devlet yapılanmasıyla kapatılması oldu. Bu dönemdeki anayasa değişiklikleriyle, temel hak ve özgürlükler, basın ve ifade özgürlüğü, dernek kurma hakkı, özel hayatın gizliliği sınırlandı; Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu, yargının yürütme üzerindeki denetimi sınırlandı; Anayasa Mahkemesi'nin yetkisi şekil şartlarıyla sınırlandı; sendikaların ve siyasi partilerin faaliyet alanları daraltıldı; üniversitelerin ve Radyo ve Televizyon'un özerkliği kaldırıldı. Bu sınırlamalarda "devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü", "milli güvenlik", "kamu düzeni", "genel ahlak" gibi muğlak kavramlar devreye sokuldu (Aydın ve Taşkın, 2014: 223-228). Aynı zamanda ordunun devlet ve siyasal yapı içinde özerk gücü artırıldı. Hem MGK, YAŞ ve sıkıyönetim kurum ve mekanizmaları güçlendirildi hem de bunların içinde askerler daha etkili kılındı. Diğer yandan, hiyerarşi dışı müdahaleleri engellemek üzere merkezileşme ve denetim mekanizmaları olarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kuruldu, ilk defa Atatürkçülük sistematik olarak kitaplarla tarif edildi, OYAK iç homojenliği sağlamak için daha etkin kullanılmaya başlandı (Akyaz, 2002: 331-401; Bayramoğlu, 2004: 79-82; Akça, 2004).

12 Mart 1971'deki askeri müdahale ile kapitalist gelişmenin işçi sınıfının ekonomik ve siyasal içerilmesi yoluyla yönetilmesi hülyası dağıldı ve İİS'nin sınıf

dinamiklerinin bürokratik-otoriter devlete dayalı dışlayıcı ve baskıcı bir strateji ile yönetilme sürecine girildi (O'Donnell, 1988; Akça, 2017).

12 Eylül ve Neoliberal Militarizm

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve 6 Kasım 1983'e kadar süren askeri rejim sadece kullandığı baskı ve şiddetin dozu dolayısıyla değil, köklü bir yeniden yapılandırmayı hayata geçirdiği için de yeni bir dönemi başlattı. 12 Eylül Askeri Darbesi, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren gitgide derinleşen sermaye birikim krizi (iktisadi kriz) ve hegemonya krizinin (siyasi kriz) bileşiminin, yani bir organik krizin hem sonucu, hem de ona cevaptı.

1970'lerin ikinci yarısında dünya kapitalizminin krizine paralel biçimde Türkiye'de de ithal ikameci sanayileşmeye dayalı birikim stratejisi krize girdi. Kriz kendisini en açıktan döviz krizi, kısa ve yüksek faizli borçlanma yüzünden ağır bir dış borç yükünün oluşması, kâr oranlarının düşmesi olarak gösterdi. Krize karşı kendini korumak üzere daha da mücadeleci bir pozisyona geçen güçlü bir işçi sınıfı hareketinin varlığı karşısında, 1977 sonrası dönemde tüm sermaye örgütleri krizin sebebini işçi ücretlerinin yüksekliği, sendikaların gücü ve sendikalar olarak tarif etmekteydi. Süregiden açık ve sert bir sınıf mücadelesiydi (Ozan, 2012). Her ne kadar örgütsel olarak aşırı parçalanmış ve ideolojik-politik bir kriz içinde olsa da devrimci sol hareketin kitleselleşmesi de sınıf siyasetinin bir diğer boyutu idi (Aydınöğlü, 2007). 1978-1980 arası dönemde artık hem sermaye örgütleri açısından hem de IMF, DB gibi kurumlar açısından Türkiye'de sermaye birikiminin neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılması ana ekonomik gündemdi. Önce 1978 başında ardından 24 Ocak 1980'de imzalanan IMF güdümlü istikrar paketlerinde öngörülen politikaların uygulanabilmesi için işçi sınıfının ve devrimci sol hareketin ekonomik ve politik olarak disipline edilmesi açık bir ön koşuldu.

Ancak parlamenter siyasetin iki ana merkez partisi CHP ve AP, bu politikaları hayata geçirebilecek bir hegemonya projesi ve bloğu inşa edip güçlü bir hükümet kuramadı. Bu da sermaye birikim krizinin yanı sıra bir hegemonya krizinin de varlığı demekti. CHP'nin 1970'lerdeki sol popülist hegemonya projesi planlı kalkınma, ılımlı devletçilik, sosyal adalet ve özgürlükçülüğü birbirine eklemleyerek esas olarak işçi sınıfına, köylülüğe, aydınlara, kentli orta sınıflara ve üretime dayanan ulusal kalkınmacı işverenlere sesleniyordu. Sermaye ve emekçi sınıflar arasında bir uzlaşma yakalamaya çalışan ve asgari demokratik parlamenter rejimi muhafaza etmeye çalışan CHP günün sonunda tarafları memnun edemedi. Türkiye büyük burjuvazisinin on yılın başlarındaki CHP-AP koalisyonu beklentisinin gerçekleşmemesi, bu kesimin krizin ve sınıf

mücadelesinin sertleşmesiyle birlikte on yılın ortasından itibaren doğrudan CHP'ye yönelik açık bir karşı tavır almasına neden oldu (Ataay, 2006). 1970'lerde hem devrimci solun ve işçi sınıfı mücadelesinin hem de CHP'nin sol popülist stratejisinin güçlenmesi karşısında AP tamamen otoriter, devletçi ve milliyetçi bir stratejiye yöneldi. AP, faşist sağa (Milliyetçi Hareket Partisi - MHP) ve İslâmcı sağa (Millî Selamet Partisi- MSP) daha çok yaklaşarak otoriter devletçi bir pozisyonu sahiplendi ve Milliyetçi Cephe Hükûmetlerini kurdu. AP, sermaye kesimlerinin desteğini almakla birlikte emekçi kesimler üzerindeki eski hegemonik gücünü yitirmişti. Darbe öncesi mecliste dışarıdan destekli AP hükümeti 24 Ocak Kararları'nı alarak iç talebin sınırlanması, işçi ücretlerinin bastırılması, ihracatın teşviki, ticaret ve finans alanında liberalizasyon, sıkı para ve maliye politikası içeren neoliberal politikaları uygulamaya soyundu (Ozan, 2015: 679-681, 699). Ancak AP'nin sivil hükümet altında otoriterleşmeyle darbeye gerek bırakmama stratejisi 12 Mart'ta olduğu gibi bir kere daha tam tersi şekilde sonuçlandı: 12 Eylül'e giden darbe mekaniği çoktan işletilmeye başlatılmıştı.

1970'lerin sonunda dönemin burjuvazisi, sağ siyasi elitleri ve askeri elitleri krizi aynı zamanda devletin krizi olarak algıladı ve tarif etti. Hâkim sınıfların ve ordunun okuması "anayasal düzenin, yaşam ve mülkiyet güvenliğinin tehdit altında olduğu" şeklindeydi (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1981). Devlet krizi, hem devletin kurumsal mimarisi ve içsel bütünlüğü hem de farklı siyasi-bürokratik elit gruplarının devlet aygıtlarını kontrol mücadelesi açısından açığa çıktı. 70'ler boyunca radikalleşen ve daha da kitleselleşen işçi sınıfı ve sol hareketler karşısında hem devletin otoriterleşmesi ve militarizasyonu hızlandırıldı hem de özellikle Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin de etkisiyle devlet içinde milliyetçi muhafazakâr kadrolar sol Kemalist kadrolar aleyhine muazzam bir mevzi kazandı. Bu kadrolar özellikle güvenlik güçleri, yargı, eğitim vb. alanlarda ciddi güç elde etti. Sınıf çatışmasının sertleşmesi devlet içinde de siyasi parçalanma ve çatışmaya neden oldu. Bu açılardan devlet krizi kendisini en veciz ifadesiyle polis aygıtı içinde *Pol-Bir* ve *Pol-Der* örgütlenmeleri üzerinden açığa vurdu denebilir (Genç Yılmaz, 2015). Devletin en temel zor aygıtlarından ordu içindeki siyasi örgütlenme ve kamplaşmalara 12 Mart sonrası alınan önlemlerle kayda değer oranda engel olunmuşsa da, polis teşkilatı başta olmak üzere diğer devlet aygıtlarında bu kamplaşma ve fragmentasyon 70'ler boyunca artarak devam etti.

12 Eylül Darbesi'ne giden tarihsel bağlamın önemli bir ayağı da emperyalist sistemin karşılaştığı politik-askeri krizdi. Şubat 1979'da İran'da ABD yanlısı şahlık rejiminin devrilmesi ve anti-Amerikancı İslâmî bir rejimin kurulması, yine 1979'da SSCB'nin Afganistan'daki hükümeti desteklemek üzere buraya asker göndermesi, ABD'nin bölge politikaları açısından Türkiye'nin konumunu

daha da kritik kılıyordu. Anti-emperyalist, anti-Amerikancı ve anti-kapitalist devrimci sol hareketin (her ne kadar aşırı parçalı olsa ve iktidarı ele geçirecek güçte olmasa da) ve işçi sınıfı hareketinin kitleliliği ve parlamenter burjuva siyasetinin tıkanıklıkları emperyalist sistemin başlıca aktörü ABD açısından da bir sorun teşkil ediyordu.

Bir yönetim biçimi olarak militarizm bu dönem zarfında çeşitli veçheleriyle ön plana çıktı: legal ve illegal aygıtlarıyla devlet ve devletle organik ilişki içinde hareket eden faşist (ülkücü) hareket tarafından siyasal şiddetin kullanımı, sıkıyönetim vasıtasıyla ordunun gündelik toplumsal denetim ve gözetim işlevini üstlenmesi, MGK ve millî güvenlik siyaseti üzerinden ordunun hem parlamento içi hem parlamento dışı siyasal faaliyetleri denetleme çabası ve en nihayetinde 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen darbe yoluyla yönetime doğrudan el konulması (Akça, 2023a).

12 Eylül Darbesi ise İS'ye son vererek neoliberal kapitalizme geçişi sağladı. Bu geçiş için örgütlü işçi sınıfının ekonomik ve siyasal gücünün yok edilmesi, yeni sermaye birikim stratejisinin kurumsallaştırılması, devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması ve ideolojik alanın yeniden şekillendirilmesi temel süreçlerdi. Yeni sermaye birikim rejimine yönelik düzenlemelerin ve politikaların hayata geçirilebilmesi açısından, 12 Eylül'ün ve tüm fraksiyonlarıyla onu destekleyen burjuvazinin öncelikli gündemi işçi sınıfının yürüttüğü sınıf siyasetine son verilmesi, burjuvazinin ekonomik ve siyasal gücünü tahkim etmek üzere işçi sınıfının ve bağlantılı demokratik toplumsal muhalefetin disipline edilmesiydi. Bu doğrultuda, devletin söz konusu toplumsal güçlere yönelik uyguladığı şiddet ve baskı kısa vadedeki disiplin stratejisi idiye, devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması da 12 Eylül'ün esas uzun soluklu stratejisi oldu.

12 Eylül askeri rejimi 24 Ocak'ta alınan ekonomik kararları hayata geçirdi. Bu kararlar ihracata yönelik sanayileşmenin teşviki, dış ticaretin liberalizasyonu (ihracatı teşvik edici ithalatı kolaylaştırıcı önlemler), sürekli devalüasyonlar ve döviz kurunun gerçekçi kılınması, faiz oranlarının serbest bırakılması, fiyat denetimlerinin kaldırılması, KİT ürünlerinin birçoğunda sübvansiyonların kaldırılması ve fiyatlarının serbest bırakılması, yabancı sermayeye yönelik teşvikler, özelleştirmeler (devlet tekelindeki bazı alanların yerli ve yabancı özel sermayeye açılması), kamu harcamalarının kısılması, kapsamlı bir vergi reformu, iç talebin kısılması, ücretler ve tarım ürünleri taban fiyatlarının maliyet olarak görülüp düşürülmesi ve işgücü piyasasının disipline edilmesinden oluşan bir politika demetini (sendikal faaliyetlerin askıya alınması, grev yasağı, ücret belirlenmesinde Yüksek Hakem Kuruluna yetki verilmesi) içeriyordu (Sönmez, 1980, 1982). 24 Ocak ve 12 Eylül arasındaki tarihsel doğrudan bağ döneminin

burjuvazisi tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Danışma Meclisi üyesi ve İzmir Ticaret Odası Başkanı Dündar Soyer: “12 Eylül olmasaydı 24 Ocak Kararları’nın sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu... Bu uygulamalara 12 Eylül Kararları mı demek lazım, 24 Ocak Kararları mı? Artık bilemem.” (*Cumhuriyet*, 26 Ocak 1982).

TİSK Başkanı Halit Narin 1982’de sendikalar ve toplu sözleşme yasaları çıkmadan hemen önce işçi sınıfının ezilmesi gerekliliğini ikonik bir şekilde ifade ediyordu: “20 yıldır biz ağladık, onlar güldü. Dengenin bozulduğu bir ortamda 12 Eylül’e gelen olaylar yaşandı. Grev hakkı ekonomik ve milli sınırları aştığı takdirde sınırlandırılmalıdır. Sendikalar, yalnızca sendikal faaliyet içinde kalmalıdır.” (*Cumhuriyet*, 23 Şubat 1983). Darbenin hedefinde bağımsız sınıf siyaseti yürüten emek örgütleri, özellikle de DİSK yer aldı. DİSK yönetici ve temsilcileri gözaltına alındı, işkence gördü ve çok sayıda kişi uzun yıllar hapiste kaldı. DİSK kapatıldı. Askeri rejim, işçi sınıfının sendikal haklar, toplu sözleşme, ücretler, kıdem tazminatı, siyasi partilerle ilişkiler gibi politik ve ekonomik kazanımlarına saldırdı (Çelik, 2020). Ülkedeki siyasal mobilizasyonu boğmanın kısa vadedeki mekanizması devletin şiddet ve baskı politikalarıydı. Gözaltında ve askerî cezaevlerinde işkence öncelikle sol hareketin kadrolarını, Kürtleri ve kısmen de ülkücü militanları hedef aldı. Ayrıca tüm siyasi parti faaliyetleri önce hemen durduruldu, ardından tüm partiler kapatıldı. Devletin söz konusu toplumsal güçlere yönelik uyguladığı idamlar, işkence, şiddet ve baskı kısa vadedeki disiplin stratejisi idiyse, devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması da 12 Eylül’ün esas uzun soluklu stratejisi oldu.

12 Eylül askerî rejiminin uzun dönemli politik etkisi 1982 Anayasası’nın yanı sıra, öncesi ve sonrasında çıkarılan yasalarla devletin yeniden yapılandırılması oldu. Devletin yeni kurumsal mimarisi, yeniden yapılandırılan sosyo-politik sınıfsal güç ilişkilerinin yapısal hale getirilmesinin tezahürüydü. 12 Eylül rejimi siyasi partiler, seçim, sendikalar ve toplu sözleşme, grev ve lokavt, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Hâkim ve Savcılar, DGM’ler, olağanüstü hâl vb. temel yasalar ve 1982 Anayasası ile yeni bir devlet formunu kurumsallaştırdı. Neoliberal kapitalizme geçiş dünyanın birçok yerinde siyasal alanı daraltan, siyasal demokrasi imkânlarını kısıtlayan düzenlemelerle mümkün olabilmişti. Poulantzas, (2000) Avrupa’da kapitalizmin yeni girdiği evrede normal devlet formunu artık “otoriter devletçilik” olarak tarif eder. Bu devlet formunun temel özellikleri siyasal demokrasinin kurumlarının radikal biçimde gerilemesi, ‘formel’ özgürlüklerin ciddi biçimde daraltılması, yasamadan yürütmeye ve kamu idaresinin üst katmanlarına güç transferi, yasalarla değil de hükümet kararlarıyla yönetim, hukuki düzende gerileme yaşanması ve devletin zor aygıtlarının daha fazla ön plana çıkmasıdır. Türkiye’nin özgüllüğü, birçok Latin

Amerika ülkesi örneğinde olduğu gibi (Schamis, 1991) bu sürecin aynı zamanda darbeler ve ordunun devlet içinde kritik pozisyonunu ifade eden devletin militarizasyonu yoluyla olmasıydı. 12 Eylül askeri rejimi ile neoliberal militer-otoriter devletçilik yeni devlet formu olarak yerleşti.

1982 Anayasası devleti kutsallaştırdı, toplum ve birey karşısında devlete mutlak bir öncelik atfetti. Tüm temel, siyasal, sosyal ve sendikal hak ve özgürlükler “devletin bekası, milli güvenlik, kamu düzeni ve genel ahlak” gibi keyfi yorumlara açık gerekçelerle hiç olmadığı kadar kısıtlandı. Güçlü devlet - güçlü yürütme yaratmak adına yasama ve yargı karşısında yürütme hâkim kılındı. Yürütmenin içinde de karar alma mekanizmaları başbakan veya doğrudan başbakanlığa bağlı kurumlar, artırılan yetkileriyle Cumhurbaşkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumlarda toplanarak daha da merkezileştirildi. Yasama karşısında yürütmeyi güçlendirmek için yasalar yerine kanun hükmünde kararnamelerle yönetim öne çıkarıldı. Yargı bağımsızlığı bozuldu; yargı denetimi etkisizleştirildi. Siyasal partilerin toplum ile bağ kurması engellendi. Partiler devlet denetimine sokularak faaliyet alanları sınırlandırıldı ve kapatılmaları kolaylaştırıldı. Yüzde 10 ülke barajı uygulamasını barındıran yeni seçim kanunu ile temsilde adalet ilkesi yürütmenin istikrarı adına terk edildi. Üniversite özerkliği ortadan kaldırıldı ve üniversiteler tamamen Yükseköğretim Kurumunun (YÖK) denetim ve gözetimine sokuldu ve devlet organları haline getirildi. 12 Eylül askeri rejiminin inşa ettiği otoriter devletin merkezinde ordu yer alıyordu. Askeri bürokrasi, yürütmenin hükümet ve cumhurbaşkanıyla beraber üçüncü başı olarak tarif edildi. MGK her açıdan güçlendirildi ve etkili kılındı. Millî güvenlik kavramının içeriği her türlü sosyal, iktisadî, siyasî vb. meseleyi içerecek şekilde aşırı genişletildi ve muğlaklaştırıldı. MGK Genel Sekreterliği, ki genel sekreter 2004 yılına kadar her zaman bir üst düzey asker olmuştur, adeta bir gölge kabine biçiminde örgütlendi ve buna uygun yetkilerle donatıldı. Sıkıyönetim komutanları artık başbakana değil genelkurmay başkanına karşı sorumlu kılındı. Sıkıyönetim kararları ve işlemleri yargı denetimi dışına alındı. Sıkıyönetim ilanı kolaylaştırıldı (Parla, 1993; Bayramoğlu, 2004: 82-97).

12 Eylül rejimi derin bir devlet krizi analiziyle hareket ettiğinden toplumdaki siyasallaşmaya karşı devletin içsel bütünlüğünü tekrar sağlayacak bir kutsal devlet söylemini, toplumdaki sınıfsal bölünmelere ve çatışmalara karşı da toplumsal bütünlüğü ve toplum-devlet bütünlüğünü vurgulayan Türk-İslam sentezine dayalı bir milliyetçiliği devreye soktu. Eklemlenici üst söylem olarak ise Atatürkçülük kullanıldı. 12 Eylül rejimi kendi organik aydınlarını 70’lerde kurulan Aydınlar Ocağı’nda örgütlenmiş faşizan, milliyetçi muhafazakâr aydınlarda buldu. Anti-komünist, anti-sol, siyasî ve idari devletçi, Türk-İslâm sentezine dayanan milliyetçilik yorumuna ve otoriter demokrasi kavramsallaştırmasına

sahip çıkan bu kadrolar devletin ideolojik aygıtlarında daha da etkin kılındı. Türk-İslâm sentezi çerçevesinde din, 12 Eylül Atatürkçülüğünün merkezî bir unsuru olarak tanımlandı. Bu doğrultuda 1982 Anayasası'nın 24. maddesiyle ilk ve ortaöğretimde din dersi zorunlu hale getirildi (Taşkın, 2002).

1990'lar: Hegemonya Krizi, Kürt Sorununun Militarizasyonu ve Neoliberal Milli Güvenlik Devleti

12 Eylül askeri rejimi sonrasında 1983'te "sivil" rejime geçildikten sonra Yeni Sağ ANAP iktidarı, tüm sivillik retoriğine rağmen, ordunun siyasal alan ve devlet içindeki konumuna dair kayda değer bir reform gerçekleştirmediği gibi 12 Eylül'ün inşa ettiği neoliberal militer-otoriter devlet formunu aynen korudu. 1990'larda ise ordunun siyasal alan ve devlet içindeki hâkim pozisyonu "Neoliberal Milli Güvenlik Devleti" formu çerçevesinde yeniden şekillendi. Bu süreçte üç faktör belirleyici oldu: neoliberalizmin hegemonya krizi, siyasal İslamcılığın yükselişi ve güvenleştirilmesi, Kürt sorununun militarizasyonu (Akça, 2018: 39-47).

1990'lı yıllarda parlamenter siyaset temsiliyet krizi ve zayıf koalisyon hükümetleriyle geçti. Aslında bu durum hegemonya krizinin parlamenter siyaset alanındaki semptomuydu (Ataay, 2002). Tablo, hiçbir siyasal partinin ülkenin sınıf siyaseti ve kimlik siyaseti eksenli sorunlarına ve bu sorunların muhataplarına seslenebilen güçlü hegemonya projeleri ve blokları üretmediğinin, geniş toplumsal kesimlerden rıza devşiremediğinin resmiydi. Bu durumun birincil sebebi neoliberal iktisadi ve sosyal politikaların içerdiği sınıfsal dışlayıcılıktı. 1989 sonrası finansal liberalizasyon ile daha da kırılğan hale gelen Türkiye ekonomisinin peş peşe 1994, 1999, 2000 ve nihayetinde 2001'de yaşadığı krizlerin bedeli işçiler, köylüler, kent ve kır yoksulları, alt orta sınıflar, sabit gelirliler, küçük işletmeler, esnaf ve zanaatkarlar gibi geniş toplum kesimlerince ödendi (Yeldan, 2001). IMF ve DB bankası menşeli neoliberal politikaları aynen sahiplenen merkez sağ ve sol siyasal partiler sınıf siyaseti alanında birbirine benzedikçe ve alt sınıflara seslenemedikçe ortaya çıkan hegemonya krizi, aynı zamanda burjuvazi içi bölünmede de kendisini gösterdi. Bu dönemde, finans sermayesini de kontrol eden büyük burjuvazi ile imalat sanayinde esnek üretim ve esnek emek rejimi üzerinden küresel kapitalizme eklemlenen küçük ve orta boy burjuvazi ve esas olarak da onun bir katmanı olarak yeni sanayi havzalarında yükselen (MÜSİAD'da örgütlenmiş) İslamcı burjuvazi arasındaki çıkar çatışmaları gitgide derinleşti ve sertleşti (Bekmen, 2018). Merkez siyasi partilerin kimlik siyaseti sorunları karşısında siyaset üretememeleriyle hegemonya krizi daha da derinleşti. Bu partiler, özellikle Kürt sorunu ve laiklik-dini kimlik meselelerinde ordunun bu meseleleri militarize

etme ve güvenikleştirme hamlelerini kabullendiler, hatta bu politikaların aktif destekleyicisi haline geldiler (Öngen, 2004).

Oluşan hegemonya krizinin yarattığı boşluğu siyasallaştıran Refah Partisi (RP), siyasal İslamcılık siyaseti üzerinden önce 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul gibi büyük kentleri kazandı, ardından da 1995 genel seçimlerinden %21,38 oyla birinci parti çıktı. 1996'da DYP ile koalisyon kurarak hükümet oldu. RP'nin siyasal İslamcı hegemonya projesi tekeli kapitalizmin, Batıcılığın (ABD ve AB karşıtlığı) ve Kemalizmin kültüralist ve ahlaki eleştirisi üzerine oturuyordu. Bunun karşısında, bireysel girişimcilerden oluşan eşitlikçi bir küçük burjuva toplum ütopyası olarak "adil ekonomik düzen" vadediyordu. Kimlik sorunları çerçevesinde hem Kemalist devletçi milliyetçiliğin ve laikliğin hem de liberal demokrasinin eleştirisini yapıyor ve aslında Sünni-Müslüman kimliğinin hâkimiyeti altında dini kimliklere dayalı bir kültüralist çoğulculuk vadediyordu. RP'nin inşa ettiği hegemonik blok, esnek üretim ve istihdam çerçevesinde ihracata yönelik piyasa ekonomisine eklemlenebilmiş küçük ve orta sermayeyi ve onun özellikle dindar-muhafazakâr kesimlerini (MÜSİAD), neoliberal küresel kapitalizmden en olumsuz etkilenen işçi sınıfının örgütsüz ve alt katmanlarını, toplumsal statüde yükselme umudu besleyen dindar-muhafazakâr meslek sahibi orta sınıfları, mütedeyyin Kürtleri içeriyordu (Gülalp, 2003).

Ancak, RP'nin iktidara gelişi ve iktidardaki bazı icraatları (kamusal alanda İslamlaşmaya yönelik pratik ve sembolik hamleler, MÜSİAD ile kurulan organik ilişkiler, Ortadoğu'da İslami yönelimli devletlerle iktisadi ve siyasi işbirliği girişimleri, iktisadi ve siyasal olarak ABD ve AB hegemonyasına karşı uluslararası İslami alternatiflerin dillendirilmesi gibi) (Özcan, 1998) ordunun, burjuvazinin belirleyici kesimlerinin (TÜSİAD, TOBB, TİSK), örgütlü emeği büyük oranda temsil eden sendikaların (DİSK, Türk-İş) ve kentli orta sınıfların önemli bir kesiminin tepkisini çekti ve iç tehdit odaklı güvenlik siyasetine daha fazla sarılmalarına yol açtı. Böylesi bir toplumsal tabana dayanarak ve bu tabanın aktif rızasını devşirerek, 28 Şubat 1997'de ordu MGK kararları yoluyla siyasete müdahalede bulundu. 28 Şubat süreci, siyasal İslamcılığın siyasi, iktisadi gücünü, eğitim, medya alanlarındaki etkisini yok etmek ve Türkiye siyasetini merkez partiler etrafında yeniden dizayn etmek üzere bir dizi müdahale anlamına geldi. Önce RP, ardından Fazilet Partisi Anayasa Mahkemesince kapatıldı (Bayramoğlu, 2001). 28 Şubat sürecinde ordu yeni kurumsal araçlar ve stratejiler de devreye soktu. Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde "irticai" faaliyetleri takip etmek ve fişlemek üzere Batı Çalışma Grubu, Ocak 1998'de ise MGK Genel Sekreterine yeni güç alanı açan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi kuruldu. Bu dönemde, toplumun pasif desteğinin ötesinde aktif rızasının inşasına yönelik faaliyetlerine de hız verdi. Genelkurmay Başkanlığı bünyesindeki Psikolojik Harekât Şubesi daireye

dönüştürüldü, personeli artırıldı. Ordu, milletvekilleri ile üniversite, medya, işveren örgütleri ve baro temsilcilerine özel brifingler verdi (Bayramoğlu, 2004: 97-105; Cizre ve Çınar, 2003). Ordunun iç güvenlik alanını kontrol etmek üzere yine bu dönemde gerçekleştirdiği önemli bir hamle de EMASYA (emniyet, asayiş ve yardımlaşma kelimelerinin kısaltması) Protokolü oldu. 7 Temmuz 1997’de Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan 27 maddelik gizli Protokol, iç güvenlik harekâtları ve bölgelerinde valilerden alınan izin ve onayla, ilgili tüm güvenlik birimlerinin bölgedeki en yüksek Kara Kuvvetleri Komutanlığı birimine bağlanmasını düzenliyordu. Fiiliyatta kaymakamlık ve vilayetlerde aylık rutin toplantılarla, özellikle de OHAL bölgesinde, iç güvenlik meselesi ordu kontrolüne alındı (Güneş, 2009).

1990’ların başında Kürt sorununun siyasi bir sorun olmaktan çıkarılıp bir “terör” sorunu olarak güvenikleştirilmesi ve yeni bir askeri-politik strateji çerçevesinde militarizasyonu ordunun siyasal alan ve devlet üzerindeki hâkimiyetini yeniden üretebilmesinde belirleyici bir unsur oldu. Özellikle, 1992-1993 yıllarında Kürt sorununun militarizasyonunda bir eşik aşıldı, “düşük yoğunluklu savaş stratejisi” (Kışlalı, 1996) çerçevesinde bölgede 1987’den beri devam eden OHAL yönetiminin yanı sıra, formel-enformel ve legal-illegal bağlantılarıyla yeni bir askeri-politik düzenek inşa edildi. Köylerin yakılması ve boşaltılması, koruculuk sisteminin yaygınlaştırılması ve devlet tarafından dost-düşman belirleme stratejisi olarak kullanılması, JİTEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, ağır insan hakları ihlalleri özellikle ülkenin Kürtlerin yoğun yaşadığı çeperinde hayatın bir parçası haline geldi (Jacoby, 2005; Balta Paker, 2010; Balta Paker ve Akça, 2013; Göral, 2016). Makro siyaset düzeyinde de Kürt sorunu bir güvenlik ve terör sorunu olarak inşa edildi, Kürt sorununun siyasal temsilcisi olan partiler sürekli kapatıldı. Bu güvenlik siyasetinin temel belirleyicisi ordu iken, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organları, 1980’lerden itibaren yeniden yapılandırılmaya başlanan dönemin polis teşkilatı da Neoliberal Milli Güvenlik Devleti’nin diğer kritik aygıtlarıydı. 12 Eylül’le başlayan ve 1990’larda hız kazanan bir süreçte polis teşkilatı ordunun yanı sıra ama ordunun imgesinde ve kontrolünde yeniden yapılandırıldı ve güçlendirildi. PKK ile mücadelede Polis Özel Harekât Timleri, kentlerde toplumsal eylem ve kitle kontrolü için Çevik Kuvvet ekipleri kuruldu. Polis, hem silah ve araç hem organizasyon ve müdahale biçimleri açısından bir militarizasyon sürecine girdi (Berksoy, 2007; Genç Yılmaz, 2020: 148-150). Şunu da belirtmek gerekir ki, bu otoriter-militarist devlet formu ve güvenlik siyaseti kentsel alanda Kürt siyasal hareketi kadar yükselen emekçi hareketini (özellikle kamu emekçileri hareketini), öğrenci hareketini ve radikal solu da doğrudan hedef aldı.

AKP Dönemi: Demokratikleşmesiz/Otoriter Sivilleşme Altında Militarizasyon

2000'li yıllar, esas olarak da 2002 sonrasındaki AKP dönemi ordunun politik gücünün geriletildiği ve sivilleşme açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Ancak bu sivilleşme demokratikleşme ile değil, polis-yargı merkezli bir neoliberal güvenlik devleti ve otokratik-otoriter bir siyasal rejim inşası ile yürütüldü. Ordu ve hükümet arasındaki ilişkiler, (ana)yasal reform ve zor-baskı mekanizmalarının aynı anda kullanılmasıyla yapılandırıldı (bkz. Kars Kaynar, 2022). Bu sürecin genel sosyo-politik çerçevesini ise iki ana unsur belirledi: hegemonya varlığı ve krizi sorunsalı ile Kürt sorununun seyri.⁶

2002'den 2013'e kadar uzanan ilk alt dönemde AKP iktidarı önce AB üyeliği kapsamında sivilleşme reformlarıyla bir mevzi savaşı, ardından da siyasal davalar yoluyla bir manevra (cephe) savaşı yürüttü. Bu süreçte, AKP'nin kapsayıcı hegemonya projesi sayesinde güçlü bir siyasal aktör haline gelmesi ve Kürt sorununda tüm gelgitlere rağmen görece bir çatışmasızlık ve çözüm sürecinin aleni veya gizli olarak sağlanması önemli rol oynadı.

AKP, 1990'larda yaşanan hegemonya krizini neoliberal popülist bir hegemonya projesiyle aşmayı başardı ve kapsayıcı bir hegemonya sağladı. Bu hegemonya projesi ikinci kuşak neoliberal kurumsal-yasal düzenlemeleri de içeren neoliberal ekonomi politikaları, neoliberal bir sosyal politika ve finansal içerme politikası, sivilleşmeye eşitlenmiş bir siyasal reformculuk ve demokratikleşme iddiası, ABD ve AB ile uyumlu bir pozisyon üzerinden bölgesel güç olmayı hedefleyen bir dış politika sacayaklarını birbirine eklemledi (Bozkurt, 2013; Akça, 2018: 47-65; Özden vd., 2017; Akçay, 2019).

AKP, 2001 krizinde devreye sokulan IMF ve DB güdümündeki ikinci kuşak neoliberal düzenlemeleri ve politikaları sürdürerek burjuvazinin farklı fraksiyonlarının birliğini sağladı. Bankacılık sektörü reformu, merkez bankası bağımsızlığı, nispeten yüksek reel faiz oranları, değerli TL/düşük kur, ucuz dış kredi, düşük enflasyon oranı, dış borç ödemeleri için bütçede yüksek bir faiz dışı fazla verilmesi, ekonomi yönetimini üst kurullar yoluyla teknokratikleştiren kurumsal reformlar, büyük ve kârlı devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, esnek emek rejiminin yasallaştırılması bu politikaların başlıcalarıydı. Küresel likidite bolluğu ve görece düşük uluslararası faiz oranları ortamında Türkiye'de ekonomik büyüme ve sermaye birikimi, kısa vadeli finansal kaynak girişine, cari açığın artışına ve 1990'lardan farklı olarak kamunun değil özel sektör ve hanehalkının borçlanmasına bağımlı kılınmakla birlikte, belirli bir dönem için istikrar kazandı. Her ne kadar finansal kaynakları kontrol edemeyen küçük ve orta boy sermaye finansal sermaye birikiminin bazı uygulamalarına eleştirilerini

zaman zaman dile getirirse de özel sektöre yönelik ucuz kredi imkânları, otoriter emek rejimi altında emek maliyetlerinin bastırılması, ihracat imkânları kadar; aşırı değerli TL politikasının da imkân tanıdığı yükselen iç talep, kamu kaynaklarıyla da desteklenen inşaat sektörü yatırımları, AKP'nin kendi organik burjuvazisini büyütme ve yaratma amacıyla devreye soktuğu kamu ihaleleri de bu sınıf içi çatışmayı yönetilebilir kıldı (Özden, Akça ve Bekmen, 2017: 192-194; Buğra ve Savaşkan, 2014). Öte yandan, AKP'nin en büyük hegemonik başarısı tarımın tasfiyesi ve yeni sanayileşme süreçlerinde oluşan emekçilerin ve kır ve kent yoksullarının rızasını kazanabilecek politikaları devreye sokması oldu. Örgütsüzleştirme, sendikasılaştırma, güvencesizleştirme, yükselen işsizlik oranları, otoriter bir emek rejimi ile disipline ve atomize edilen yeni işçi sınıfına yönelik dört temel strateji devreye sokuldu. Birincisi, kapsayıcılığı kısıtlı ve hiyerarşik olan sosyal güvenlik sistemi yerine önce yeşil kart uygulaması ardından genel sağlık sigortası ile daha kapsayıcı bir refah rejimi kuruldu. İkincisi, merkezi ve yerel idare, İslami vakıflar-dernekler aracılığıyla devreye sokulan, vatandaşlık haklarına değil muhtaçlara nakdi ve aynı sosyal yardımlara dayalı yeni bir sosyal politika rejimi inşa edildi (Özden, 2018). Üçüncüsü, likidite bolluğunun imkân verdiği görece ucuz kredilerle hanehalkının borçlanması yoluyla finansal içerilme sağlandı, görece sabit seyreden reel ücretlere rağmen bu bir refah etkisi yarattı (Akçay, 2019: 59-62). Son olarak, emek süreçlerinde ve gündelik hayatta hem devlet aygıtları hem de devlet dışı kuruluşlar eliyle emekçiler üzerinde İslami milli bir kültürel, ideolojik hegemonya tesis edildi (Durak, 2011).

Neoliberal popülist hegemonya projesinin yukarıda sayılan sacayaklarını birbirine eklemleyen, siyasal alanı Kemalist elitlerin vesayet rejiminde ve onların sivil destekçilerinde tecessüm eden bir iktidar bloğu ve millet bloğu karşılığında kuran popülist stratejiydi. Bu doğrultuda, özellikle ordu ve yüksek yargı organlarında tecessüm ettiği ileri sürülen “askeri vesayet rejimine” karşı sivilleşmeye indirgenmiş bir demokrasi söylemi ve siyasal reformculuk AKP'nin hegemonya projesinin bir diğer ayağı idi. Demokratikleşmeyi sivilleşmeye eşitleyen liberal, sol liberal ve muhafazakâr entelijansiyanın ideolojik desteği de (Akça, 2010c) orduya karşı politik mücadelede toplumsal meşruiyet sağlanmasında kritikti. AB adaylığı ile birleşerek vesayet rejiminin tasfiyesi ve devletin yeniden yapılandırılmasının Kürt ve İslami-dini kimliklerinin dışlanmasına da panzehir olacağı ileri sürüldü. Gerçekte olacak olan ise 12 Eylül ile tesis edilen otoriter devletçi devlet formunun büyük oranda korunması ve ele geçirilmesi, devletin kurumsal mimarisi içinde ordunun yerine polis ve yargı merkezli bir güvenlik devletinin ikamesi, çoğunlukçu bir milli irade anlayışına ve güvenlik siyaseti paradigmasına dayanarak toplumsal ve siyasal aktörlerin özerk

kolektif eylemlerinin baskılanması ve kriminalizasyonu oldu (Akça, 2018: 56-65) Otoriter neoliberal devlet formu aynı zamanda otoriter emek rejimi, ekonomik karar alma mekanizmalarının AKP'nin ilk döneminde apolitikleştirilmesi-teknokratikleştirilmesini de içeriyordu.

Görece daha radikal ve hegemonik küresel kapitalist sistem açısından daha sorunlu RP tarzı bir siyasal İslamcılığın AKP tarafından neoliberal kapitalizme ulusal ve küresel ölçekte massedilmesi aynı zamanda ABD ile uyumlu bir dış politika sayesinde oldu. AKP, ABD ve Batı bloğu nezdinde Ortadoğu'ya "ılımlı İslam" şeklinde rol model olarak sunuldu. Bu uyumlu ilişki AKP'ye, Türkiye'nin kendi çevresindeki coğrafyada bölgesel güç olma arayışında da alan açtı (Tuğal, 2007; Demirtaş, 2014).

Bu hegemonya projesi sayesinde AKP, burjuvazinin tüm kesimlerinden, yeni işçi sınıfından, kent ve kır yoksullarından, kentli orta sınıfların hem muhafazakâr hem de kısmen "laik-modern" kesimlerinden, Sünni-muhafazakâr Türkler ve Kürtlerden, liberal hatta bir kısım sol entelijansiyadan, ABD ve AB'den aktif rıza devşirdi. Geniş bir toplumsal taban üzerindeki bu hegemonik gücü ve kapasitesi, AKP'nin orduya karşı politik mücadelesini mümkün kılan en önemli unsurlardan biriydi.

Hiç şüphe yok ki, ordu ile mücadelesinde AKP'nin elini zayıflatacak en önemli meselelerden biri Kürt sorunuydu. Dolayısıyla, AKP Kürt sorununu, çatışma, baskı ve müzakere araçlarını aynı anda kullanarak kontrol altında tutmaya çalıştı. Müzakere süreci yaratılması, sürecin uzatılması veya müzakere ihtimalinin canlı tutulması; kısmi bireysel kültürel hakların sağlanması ve Kürt kimliğinin sosyolojik olarak tanınması ama AKP dışında (ve/veya Kürt siyasal hareketince) siyasal temsiliyetine pek alan bırakılmaması, dolayısıyla Kürt siyasal hareketinin zor ve baskı yoluyla marjinalizasyonu ve/veya tasfiyesi; birleştirici unsur olarak Kürtlerin dini kimliklerine vurgu; yoksullara yönelik sosyal politikalar uygulanması (hizmet); ve Kürt orta sınıfı ve burjuvazisi yaratılması, bunlar AKP'nin Kürt sorununu yönetmek adına devreye soktuğu politikalar demetiydi (Çiçek, 2011; Saraçoğlu, 2011; Aktan, 2018). OHAL'in sona ermesi, idam cezasının kaldırılması, ifade özgürlüğü alanında kısmi iyileşmeler, Türkçe dışı yerel dillerin özel derslerde, radyo ve televizyonda kullanımına yönelik düzenlemeler vb. çok kısmi reformlar bu dönemde gerçekleşti (Özbudun ve Yazıcı, 2004). 2004 sonrası çatışmalar yeniden başladıktan sonra AKP açısından ilk yılların rahatlığı kalmasa da bir yandan askeri güvenlik politikaları ve KCK davası gibi yargı süreçleriyle hem ordu ile konjonktürel bir uzlaşmayı kolladı hem Kürt hareketinin politik gücünü kırmaya yöneldi, diğer yandan da 2008-2011 arasında MİT ve PKK arasında Oslo görüşmeleri, 2009'da sonradan "Milli

Birlik ve Kardeşlik” projesi olarak adlandırılacak Demokratik Açılım projesi gibi hamlelerle ordu ile mücadelesinde elini rahatlatacak müzakere ve açılım süreçlerini hazırladı (Akça, 2023b).

Bu iki faktörün kolaylaştırdığı sosyo-politik bağlam içinde, AKP, önce AB üyeliği manivelasını kullanarak gerçekleştirilen sivilleşmeye yönelik anayasal-yasal reformlar üzerinden bir mevzi savaşı yürüttü. Yasal reformlar esas olarak MGK’nın siyasal alandaki gücünü ve etkisini kıran, ordunun elindeki bu yasal-kurumsal mekanizmayı önemli ölçüde zayıflatan düzenlemelerdi (Akça ve Balta Paker, 2013; Akay, 2009, 2011): MGK’nın zayıflatılmasına karşı ordu da yeni mekanizmalar devreye soktu. Özellikle genelkurmay başkanlığının beyanları, açıklamaları vb. üzerinden kamuoyu yaratmaya çalıştı. Genelkurmay başkanlığı adeta MGK’dan doğan boşluğu doldurdu (Akça ve Balta Paker, 2013: 83-84). Bir diğer yasal reform dalgası 2010 Anayasa değişiklikleri referandumuyla geldi. AKP’nin hegemonik gücünü bir kere daha onaylattığı bir plebisite dönüştürülen bu referandum ile Anayasa Mahkemesi ve Hâkim ve Savcılar Yüksek Kuruluna dair düzenlemelerle yüksek yargının kontrolü sağlandı (Akça, 2010c). Aynı referandumda yeni sivilleşme düzenlemeleri de yer aldı: Askeri mahkemelerin yetki alanı sınırlandı, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının Yüce Divan’da yargılanma yolu açıldı, YAŞ’ın ilişik kesme kararları için yargı yolu açıldı, 12 Eylül’cülerin yargılanma yolunu kapatan geçici 15. madde kaldırıldı (Akay, 2011). Müteakiben 2010’da EMASYA protokolleri kaldırıldı, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi sivil iktidarca değiştirildi, yeni Sayıştay kanunu ile askeri orduevleri, kantinlerin vb. denetlemesi başladı, 2012’de “Milli Güvenlik Bilgisi” dersi kaldırıldı, 2013’te TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi değiştirildi ve koruma kollama görevi yurt dışı tehditlerle sınırlandı.

2004 yazından itibaren başta Kürt sorunu olmak üzere ordunun bir dizi alanda AKP’yi sıkıştırmaya başlaması karşısında, AB kartını yitiren ve devletin kritik güvenlik aygıtlarında hegemonik bir güce henüz sahip olmayan AKP de konjonktürel olarak daha devletçi-milliyetçi bir çizgi üzerinden ordunun kendisini sıkıştıran hamlelerine fren yaptırmak ve yakında girişilecek büyük muharebeye yatırım yapma yoluna girdi (Akça, 2023b).

2006 sonu ve 2007 başlarında Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanlığı adaylığını ordunun veto etmesi ve Cumhuriyetçi bir sosyo-politik bloğun bu vetoya destek vermesi ile ortaya çıkan siyasi kriz AKP ve ordu çatışmasında bir dönüm noktası oldu. AKP’nin sine-i millet kartını çekmesi ve 2007 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkması sonrasında, 2004 yılında planlanan ama kuvveden fiile geçemeyen darbe girişimi iddialarına yönelik 2007-2008’de “Ergenekon” ve 2010’da “Balyoz” polis operasyonları ve siyasi yargı davaları üzerinden manevra

(cephe) savaşı yürütüldü. Bu davalarda aralarında eski genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları da bulunan çeşitli rütbelerde çok sayıda subay, gazeteci, siyasetçi, hukukçu, iş insanı, akademisyen tutuklandı ve terör örgütü üyesi olmak, darbeye girişmek vb. suçlamalarla yargılandı. Ergenekon davasında 5 Ağustos 2013'te verilen kararlarla Genelkurmay eski başkanı İlker Başbuğ dâhil 17 sanık müebbet hapis, diğer 194 sanık da 49 yıla varan hapis cezaları aldılar. Balyoz davasında mahkeme 21 Eylül 2012'de eski kuvvet komutanlarına (eksik teşebbüs ile 20 yıla inen) müebbet cezasından başlayarak ağır cezalar verdi. 325 TSK mensubu 13 ila 20 yıl arasında ceza aldılar. Bu kişiler arasında eski Hava Kuvvetleri Komutanı Halil İbrahim Fırtına, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek de yer almaktaydı. Bu siyasi davaların hukuka ve adil yargı ilkelerine uygunluğu her zaman tartışma konusu oldu. Nitekim Mart 2014'te Anayasa Mahkemesi Ergenekon davasında sanık haklarının ihlal edildiğine hükmetti ve tüm sanıklar tahliye edildi; nihayetinde Temmuz 2019'da tüm sanıklar beraat etti. Balyoz davasında 18 Haziran 2014'te Anayasa Mahkemesi adil yargılama hakkının ihlal edildiğine karar verdi; 31 Mart 2015'te de ilk derece mahkemesi dijital verilerin sahte olduğuna hükmetti ve davanın 236 sanığı beraat etti. Ancak daha sonra Yargıtay, Haziran 2021'de aldığı sürpriz bir kararla aralarında Çetin Doğan'ın da olduğu 7 Balyoz davası sanığı hakkındaki kararı bozarak "suç için anlaşma" suçlamasıyla yeniden yargılanmalarına karar verdi. Mart 2023'te 6 sanığa 5 ila 6 yıl 8 aylık cezalar verildi.⁷

Hiç şüphesiz bu siyasi davaların temel amaçlarından birisi, AKP'nin siyasi hasımlarını yani ordu içindeki Kemalist-ulusalcı kadroları etkisizleştirmektir. Nitekim, Ergenekon/Balyoz davaları gerekçe gösterilerek terfi ve emekliliklere yönelik alınan kararlarla askeri hiyerarşide yeni bir tasarıma gidildi. Davaları takip eden YAŞ toplantılarında, daha mahkeme kararları çıkmamışken, şüpheli ve sanık olmaları gerekçesiyle çok fazla sayıda subay tasfiye edildi (Kars Kaynar, 2022: 12-13). Ayrıca ordunun toplumsal meşruiyetine de büyük bir darbe vuruldu.

AKP'nin orduya karşı cephe savaşının en önemli dayanağı devletin kurumsal mimarisi içinde güvenlik aygıtlarının yeniden yapılandırılması oldu; ordu merkezli neoliberal milli güvenlik devletini dengeleyecek ve akabinde onu ikame edecek polis ve yargı merkezli yeni bir neoliberal güvenlik devleti inşa edildi (Akça, 2018: 57-59). Bu neoliberal güvenlik devleti bir yanıyla küresel ve yapısal eğilimlere denk gelmekteydi. Neoliberal kapitalizmin yarattığı sosyal güvencesizlik ortamı, "tehlikeli sınıflar"ın yeni biçimler altında yeniden zuhur etmesi ve bunun muktedirler açısından yarattığı siyasal riskler devletin yapısında, yönetim rasyonalitesinde ve zor aygıtlarının yapılanmasında özellikle 1980'ler ve 1990'lar boyunca bir dönüşüme yol açtı. Yasaya aykırı eylemleri

cezalandırmaya yönelik suç sonrası toplumundan risk önlemeye yönelik suç öncesi topluma geçildi (Zedner, 2007). Henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşme riski olanı hedefe alan, nüfus içindeki şüpheli grupları belirleyen ve bunları baştan suçlu addeden güvenlik merkezli bir yönetim mantığı devreye girdi. Polis teşkilatları organizasyon, teçhizat vb. açılardan militarize oldu, sosyal kontrolde polis aygıtı ve polis şiddeti yoğun biçimde kullanılmaya başlandı, potansiyel suçlunun peşine düşen risk yönetimine dayalı önleyici polislik ön plana çıktı, özel güvenlik şirketleri ve toplum destekli polislik gibi piyasa ve topluluk merkezli yeni yönetim uygulamaları devreye sokuldu (Berksoy, 2007; Haspolat, 2012). Hem toplumsal-siyasal kontrolü sağlamak hem de güvenliği metalaştırmak ve kapitalist sermaye birikim alanı haline getirmek üzere her zaman ve her yerde tehdit altında olduğuna dayalı bir korku ve güvensizlik kültürü sürekli üretildi (Balta Paker, 2012: 121-146; Neocleous, 2008). 11 Eylül saldırılarının ardından, tüm bu düzenlemeler yeni bir eşik atladı ve küresel düzeni de belirler hale geldi. Terörizme karşı savaş hem küresel hem de ülkeler içi toplumsal ve siyasal güçleri zapturapt altına almak için kullanılan bir araç haline geldi. Düşman, terörist herkes ya da hiç kimse olabilirdi, bu doğrultuda potansiyel terörist grubunu belirlemek üzere bazı topluluklar mimlendi. Önleyici polislik gibi önleyici savaş doktrini devreye sokuldu (Balta Paker, 2012: 97-120).

Türkiye’de bu yeni güvenlik devletinin inşası, bir yandan küresel eğilimlere paralel şekilde tehlikeli addedilen toplumsal grupların gözetim ve denetimi bir yandan da Türkiye’ye has bir devlet içi çatışma çerçevesinde şekillendi. 2005’te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), 2006’da Terörle Mücadele Kanunu’nda (TMK) ve 2007’de Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nda (PVSK) yapılan değişiklikler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Çevik Kuvvet Yönetmeliği’ndeki düzenlemeler (Berksoy, 2013), Kasım 2014’te Meclis’e sunulan, Meclis’te büyük tartışmalara ve kavgalara neden olan, Nisan 2015’te Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanan İç Güvenlik Paketi ismiyle bilinen düzenlemeler yasal zemini oluşturdu. Bu süreçte polis, orduya karşı siyasal mücadelede orduyu da ikame edecek şekilde yeni güvenlik devletinin merkezine oturdu. Bütçesi ve personeli muazzam genişletilen, 90’lardan itibaren gözetleme ve denetlemeye yönelik teknolojik alt yapısı güçlendirilen, silah kullanma, zor kullanma, durdurma ve kimlik sorma, telekomünikasyon yoluyla iletişimi takip gibi alanlarda yetkileri artırılan ve toplumsal olayları yasa dışı ilan etme ve zor kullanma konusunda takdir yetkisi aşırı genişletilen polis, siyasal ve toplumsal denetim ve zapturapt altına alma ve iç güvenlikte ordudan iyice özerk ve güçlü bir yapı olarak yeniden inşa edildi (Berksoy, 2012: 82-86; Genç Yılmaz, 2020: 150-153; Gönen 2012). Yeni güvenlik devletinin bir diğer kritik aygıtı yargı oldu. 2004’te eski Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılırken adeta bir tabela değişikliğiyle kurulan özel yetkili ağır ceza mahkemeleri istisnai yargılama, özel

soruşturma ve kovuşturma usulleri uygulayarak kimin terörist, neyin terör örgütü olduğuna polisten aldığı görüş üzerine karar vermeye başladı. Polis fezlekeleri neredeyse aynen savcı iddianamelerine dönüştü. Siyasal rakipler ve toplumsal muhalefet terörist olarak kriminalize edildi ve vatandaş hukuku değil düşman hukuku devreye sokuldu (İnanıcı, 2011; Göktaş, 2012: 18-19). Siyasal olanı terörle eşitleyen bu olağanüstü yargı pratiği her daim düşman olan sosyalistler ve Kürtlerin yanına devlet içi hegemonya mücadelesi çerçevesinde Kemalistleri de ekledi yahut iktidar bloğu içi Gülen-AKP gerilimi çerçevesinde MİT yöneticileri de kendilerini böyle bir pozisyonda bulabildiler. Siyasal iktidarın kendi siyasal hasımlarını tasfiye etmenin temel mekanizması olarak kullandığı bu olağanüstü yargı mekanizması Ergenekon, Balyoz, İnternet Andıcı, 12 Eylül, 28 Şubat, Oda Tv, Devrimci Karargâh, KCK, Hopa davası vb. birçok siyasi davada devreye sokuldu. AKP iktidarının orduyla politik mücadelesinde, darbe girişimi iddialarıyla yürüttüğü yukarıda ele aldığımız polis operasyonları ve siyasi davalar ancak polis ve yargı aygıtlarının kritik birimlerinde ve pozisyonlarında örgütlenen Gülen Cemaati (Ertekin, 2011; Şık, 2012) ile kurulan ittifak ile mümkün oldu.

AKP iktidarının ikinci alt dönemi olarak tarif ettiğimiz 2013 sonrasında sosyo-politik bağlamı karakterize eden bir yandan sermaye birikim krizini de içeren bir hegemonya krizi ve devlet krizi (Akçay, 2020; Akça 2023b; Bekmen, 2023), diğer yandan da 2015 yazından başlayarak Kürt sorunu bağlamında uygulamaya konan yeni askeri-politik strateji ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi üzerinden yoğun bir militarizasyon süreci oldu.

AKP'nin neoliberal popülist hegemonya projesinin tıkanması ve hegemonik kapasitesinin daralmasında 2013 sonrası sermaye birikim krizi, Gezi İsyanı, Kürt sorununun militarizasyonu ve dış politikadaki özerkleşme eğilimlerinin uluslararası ittifaklarına etkisi belirleyici oldu. Sermaye birikim krizi açısından 2013 yılını dönüm noktası yapan, ABD Merkez Bankası (FED)'nin Mayıs 2013'te faiz artışlarına başlayacağını açıklamasıydı. Bunun sonucu Türkiye ve benzeri ülkelerde yabancı sermaye girişlerine ve kredi genişlemesine bağımlı neoliberal büyümenin sekteye uğraması ve ekonomik yavaşlama süreci oldu (Akçay, 2019: 63-64). Sermaye birikim krizi Ağustos 2018'de döviz krizi biçimini aldı ve kalıcı düşük (negatif) büyüme oranları, azalan yatırım performansı, borç batağındaki şirketlerin bilançolarında ciddi bir bozulma, borç geri ödeme sorunları, artan işsizlik, TL'nin aşırı değer kaybı ve yüksek enflasyon ile uzun süreli bir durgunluk gibi sonuçlara yol açtı. Ancak 2019'da FED'in ekonomik durgunluk riskine karşı daha genişlemeci bir para politikasına U dönüşü yapması, 2020 Covid-19 pandemisi ekonomi politikalarında birbirine zıt hızlı ve kısa süreli tepkileri doğurdu ama yapısal kriz çözülemedi (Orhangazi ve Yeldan, 2021). Bu zikzaklar burjuvazi içindeki bir yarılmanın ve çatışmanın sonucu. Bir yandan, küresel finans ağlarına erişime sahip

ve TÜSİAD'da örgütlü büyük burjuvazi, ortodoks bir para politikası, kemer sıkma önlemlerinin uygulanması ve dış ilişkilerde Batı yanlısı, AB yanlısı bir duruş talep edegelmekte. Bu sermaye kesimi, yatırımı çekmek ve büyümeyi yönlendirmek için daha yüksek faiz oranları gerektiren bağımlı finansallaşma modeline, teknokratik ekonomi yönetimine ve yasal öngörülebilirliğin sağlanacağı istikrarlı ve kurumsal bir siyasal yapıya geri dönüşü talep ediyor. Ancak öte yandan, Erdoğan'ın asıl sermaye tabanını oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), inşaat sektörü, devlet sözleşmelerine bağlı "İslami" sermaye grupları ve yerel kredi piyasaları ise yüksek faiz oranlarından zarar görecek. Dolayısıyla bu gruplar, ucuz kredilerin ve güçlü liranın devamını talep ediyor (Akçay, 2021). Aslında 2013 sonrası gitgide artan oranda zikzaklar çizen ekonomi politikası, yeni bir sermaye birikim rejimine geçişten ziyade, sermaye birikim krizi ve ekonomik daralmalara karşı devletin kamu kaynak ve araçlarıyla daha fazla müdahale ederek, düşük faiz-aşırı değersizleşen TL-ucuz emek maliyeti üzerinden ekonomik büyümeyi sürdürerek, dolayısıyla emek politikaları haricinde 2000'li yılların standart neoliberal politikalarından saparak (Tuğal, 2022), farklı sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmayı yönetmeye çalışıyor. Siyasal iktidar, enflasyonist politikalar ve otoriter emek rejimi üzerinden emek aleyhine sermaye lehine bir bölüşüm krizi politikası izliyor. Bu sermaye birikim ve bölüşüm krizi, AKP'nin özellikle kentli, sabit ücretli orta sınıflar nezdinde rıza devşirme kapasitesini ciddi biçimde daraltıyor. İşyeri temelli, parçalı ve birbirinden kopuk işçi direnişlerinin artmasına rağmen (Birelma vd., 2022) örgütlü emek hareketinin güçlenemediği bir bağlamda, işçi sınıfı nezdinde hegemonyası daha kırılgan hale gelse de sosyal yardımlar, istihdamı koruma vb. yöntemlerle AKP hâlâ emekçilerden kayda değer bir rıza üretebiliyor. Bununla birlikte bölüşüm krizinin her an bir emekçi patlamasına yol açma riskini de tamamen bertaraf edemiyor.

Hiç şüphesiz AKP'nin hegemonya krizinin toplumsal boyutu kendisini ilk ve en güçlü olarak yine 2013 yılında, Gezi Parkı ayaklanması ile gösterdi. 2011 seçimlerinden büyük bir güçle çıkan ve devlet içinde de en azından Kemalist, ulusalcı rakiplerini dize getiren AKP'nin sonraki iki yılda kentsel alanların talanı, kadın bedenini kontrol, yaşam biçimine müdahale, eğitimi İslamileştirici hamleler, medya üzerindeki büyük baskı ve polis devleti uygulamaları anti-otoriter bir halk isyanını tetikledi. Gezi isyanı ve ona verilen otoriter cevap sonrası, AKP orta sınıfın hem görece müreffeh hem prekar kesimleri, gençler, Aleviler, kentli ve mütedeyyin-muhafazakâr olmayan kadınlar, LGBTİ topluluklar nezdindeki rıza kapasitesini tamamen yitirdi (Akça, 2014b: 135-136, 139; Tuğal, 2013; Yörük ve Yüksel, 2014). AKP açısından Gezi'nin ana siyasal etkisi "kendisinden farklı olanlara da seslenmeyi gözetken yaygın hegemonya stratejisinden salt kendi mahallesini konsolide etmeye yönelen sınırlı bir hegemonya stratejisine yönelmesi oldu" (Akça, 2014b: 142; Bozkurt, 2015).

AKP'nin hegemonik kapasitesinin büyük bir erozyona uğradığı diğer bir grup ise Kürtler oldu. Aşağıda ayrıca ele alınacak olmakla birlikte AKP, Suriye'deki Kürt hareketi karşıtı duruşunun, müzakere sürecini Haziran 2015 seçimleri arifesinde bitirmesinin ve sonrasındaki yeni askeri politika ve stratejisinin hemen ardından Kürt nüfustan rıza alma kapasitesini pek de geri döndürülemeyecek şekilde kaybetti.

Hegemonya krizinin bir diğer boyutu ise uluslararası ittifaklar alanında yaşanıyor. 2013'e kadar Ortadoğu bölgesinde ABD hegemonyası çerçevesinde rol model ülke olarak sunulan ve siyasi, iktisadi nüfuz elde edebilen Türkiye, bu tarihten itibaren değişen dinamiklere uyum sağlayamadı. Mısır'da Sisi darbesi ile ABD'nin Müslüman Kardeşler karşıtı bir pozisyon alması, Suriye'de Esad rejiminin düşürülmesinden ziyade IŞİD ile mücadelenin öncelik kazanması ve bu mücadelede Kürt siyasi ve askeri güçleri ile (PYD ve YPG) kurulan ittifak karşısında Türkiye, ABD ile uyumsuz ve çatışmalı bir dış politika sürecine girdi. Sermaye birikim krizini aşmak için ihtiyaç duyulan finansal kaynak ve pazar arayışı, Kürt sorunu çerçevesinde yükselen ve dış politikanın tamamına da sirayet eden milliyetçi-militarist hat ve bunun içeride iktidarı konsolide etmeye veya kriz yönetmeye yönelik bir araç olarak kullanılması, AKP ve Erdoğan'ın ABD, AB, Rusya ve Ortadoğu ülkeleri ile istikrarsız ama bir yandan da otonomi sağlayan zikzaklarla ve krizlerle dolu bir dış politika izlemesini beraberinde getirdi (Akkoyunlu, 2021; Uzgel, 2020; Tuğal, 2016).

Sermaye birikim krizi ve hegemonya krizine eşlik eden devlet krizi, hem devlet aygıtlarına kurumsal ve ideolojik bir içsel bütünlük verecek yeni bir hattın inşa edilememesi hem de farklı siyasi-bürokratik elit gruplarının devlet aygıtlarını kontrol mücadelesi üzerinden açığa çıktı. 2013'e gelindiğinde AKP iktidarı devlet içinde Kemalist elitleri politik olarak alt ettiğini ve devleti artık kontrol ettiğini düşünürken, devlet krizini şiddetlendiren asıl gelişme Gülencilerle çatışmanın derinleşmesi oldu. 2012'de açığa çıkan MİT'i kontrol eksenli çatışma, Aralık 2013'te Erdoğan'ın ailesine ve bakanlarına yönelik yolsuzluk operasyonları hamlesi, 2014 başında Gülençi yapılanmanın milli güvenliğe bir tehdit ve daha sonra FETÖ-PDY (Fettullahçı Terör Örgütü-Paralel Devlet Yapılanması) olarak adlandırılacak olan devleti ele geçirmek üzere terörist bir örgütlenme olarak tarif edilmesi, Gülencileri, özellikle konuşlandıkları başta zor aygıtları olmak üzere, devlet kurumlarından tasfiye ve sonunda 15 Temmuz darbe girişimi ana uğraklarını içerdi (Çakır ve Sakallı, 2014; Akça, 2023b).

Hem bu çatışmanın kendisi hem de Gülencileri dengelemek ve alt etmek üzere devlet içinde kurulmak zorunda kalınan yeni ittifaklar devletin kurumsal parçalanmasını daha da derinleştirdi, devlet krizi "devletin parsellenmesi"

(Bekmen, 2023) olarak tezahür etti. Devlet içinde, özellikle de zor aygıtları içinde konuşlanan ulusalcılar, MHP'li ülkücüler ve Mehmet Ağar gibi isimler etrafında kümelenen derin devlet adlandırmasıyla bilinen çeşitli iktidar ağları, Menzildilerden Süleymanlılara kadar uzanan farklı dini cemaat yapılanmaları, AKP içinden özellikle post-Erdoğan sonrasına aday Süleyman Soylu, Berat Albayrak, Bilal Erdoğan vb. figürler etrafında oluşan ağlar bu parsellemeye başat aktörlerdi. AKP ve Erdoğan, kendilerine doğrudan bağlı devlet kadrolarının yokluğu veya zayıflığı dolayısıyla bu iktidar ağları arasında zaman içinde değişen ittifaklar kuran bir yönetme stratejisi izledi. Kendileri güçlü bir toplumsal meşruiyet ve seçmen desteğine sahip olmayan bu ağlar açısından da Erdoğan ve AKP'nin anlamı sahip olduğu toplumsal destekti.

Hegemonya ve devlet krizlerini aşmak için polis, ordu ve yargı başta olmak üzere zor aygıtlarının kontrolü, devletin yeniden yapılandırılması ve otokratik-otoriter bir süper-başkanlık biçiminde yeni bir siyasal rejim inşası merkezi bir önem kazandı. Süer-başkanlık rejimine geçiş ve devletin yeniden yapılandırılması süreci 2015'te Kürt sorununun yeniden militarizasyonu ve yeni bir askeri-politik stratejinin devreye sokulması çerçevesinde fiili olağanüstü hâl, ardından 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yasal olağanüstü hâl altında hayata geçirildi. Devlet krizi ve devletin yeniden yapılandırılması sürecinde iki faktör daha oldukça önemliydi: Haziran 2015 sonrası başlayan bombalı saldırılar altındaki şiddet ortamı⁸ ve MHP ile kurulan ittifak.⁹ Mevcut süper-başkanlık rejimi, tüm karar alma mekanizmalarının ve yürütmenin Başkan'ın şahsında aşırı merkezileştiği; denge ve kontrol mekanizmalarının tamamen ortadan kaldırıldığı, yani güçler ayrılığı ilkesinin ortadan kalktığı; yasamanın etkisizleştirildiği; yürütmenin yargıyı kontrol ve müdahale altında tuttuğu; anayasasızlaştırma ile hukuki çerçevenin ortadan kaldırıldığı, medyanın, sivil toplum alanının, toplumsal-siyasal alanın zapturapt altına alındığı bir model oldu (Kaygusuz ve Aydın, 2020; Kaygusuz, 2016; 2018; Oğuz, 2016; Akkoyunlu ve Öktem, 2016).

Devlet krizinin en şiddetli anı hiç şüphesiz 15 Temmuz darbe girişimi oldu. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından OHAL yönetimi altında gerçekleştirilen geniş kapsamlı yasal-kurumsal düzenlemeler ve siyasal davalar yoluyla ordunun özerk politik gücü darmadağın edildi ve sivil iktidara tabi kılındı. TSK ve sivil siyasi iktidar ilişkisi önce OHAL, ardından da Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile radikal bir biçimde yeniden yapılandırıldı. Kuvvet Komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına, MGK Genel Sekreterliği ve yeni adlarıyla Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı ve Savunma Sanayi Başkanlığı doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlandı. Genelkurmayın terfilerden kuvvetler arası koordinasyona kadar çeşitli alanlarda yetkileri sınırlandı. Cumhurbaşkanına gerekli gördüğünde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ile bağlılarından

doğrudan bilgi alma, bunlara doğrudan emir verme, verilen emrin herhangi bir makamdan onay almaksızın derhal yerine getirilmesi yetkileri tanındı. TSK personeline yönelik terfi ve atamalarda Cumhurbaşkanına belirleyici yetkiler tanındı. YAŞ'ta sivillerin sayısı hâkim kılındı. Askeri okullar kapatıldı ve askeri eğitim alanı MSB'ye bağlı kurulan Milli Savunma Üniversitesi'ne devredildi (bkz. Akça vd., 2017).

OHAL KHK'larıyla yapılan tasfiyeler sonrasında yapılan atamalarla TSK'nın içi şekillendirildi. 13 Temmuz 2022 tarihi itibarıyla, darbe girişiminin ardından TSK'dan 150'si general olmak üzere toplam 24.388 kişi ihraç edildi, 2.436 personelin de rütbeleri alındı.¹⁰ 15 Temmuz sonrası ordunun özerk politik gücünün darmadağın edilmesinde 15 Temmuz siyasi davalarının rolü de çok belirleyici oldu. 15 Temmuz'un iki ana davası Ankara'da görülen 224 sanıklı Genelkurmay Çatı Davası ve 474 sanıklı Akıncı Üssü Davası oldu. Genelkurmay Çatı Davası'nda karar 20 Haziran 2019'da açıklandı. Toplam 126 sanık ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırıldı, 33'ü ise beraat etti. Akıncı Üssü Davası'nda ise mahkeme 26 Kasım 2020'de 291 sanığa ağırlaştırılmış müebbet, 46 sanığa müebbet ve 19 sanığa da 12-16 yıl arasında hapis cezası verdi (Kars Kaynar, 2022; Ergin, 2022).

Sonuç Yerine

Yüzyıllık Cumhuriyet tarihinde, ordu, uzun on yıllar boyunca özerk bir politik güce ve devletin kurumsal mimarisi içinde ve zor aygıtları arasında belirleyici bir pozisyona sahip oldu. Bu durum AKP döneminde değişti. Ordu sivil iktidarın kontrolüne alındı. Ancak sivilleşme demokratikleşme ile değil otokratik-otoriter bir süper-başkanlık rejiminin inşası ve çeşitli alanlarda militarizasyonun sürmesi ile el ele gitti. Denetleme ve kontrol gücünün sivil aktörler (cumhurbaşkanı, hükümet, meclis, sivil toplum örgütleri vb.) arasında dağıtıldığı demokratik bir sivilleşmeden ziyade "tek parti kontrol modeli" olarak tanımlanabilecek bir model kuruldu (Cizre, 2016). Tasfiyeler ve cumhurbaşkanına bağlılık üzerinden yapılan atamalar, TSK içinde kuvvet komutanlıkları arasındaki kurumsal bütünlük ve koordinasyonun dağıtılması, başta polis ve jandarma olmak üzere devletin diğer zor aygıtlarının orduya karşı mobilize edilmesi gibi darbe önleyici rasyonalite adına gerçekleştirilen düzenlemeler döneme damgasını vurdu (Kars Kaynar, 2021). Cumhurbaşkanı'nın gücüne bağlı demokratik olmayan bir sivil kontrol mekanizması, ordunun dış politikanın militarizasyonundaki kilit rolü, silah sanayiindeki muazzam büyüme ve savaş sanayiinin Büyük Türkiye anlatısının temel göstereni olarak kullanıldığı kültürel-ideolojik militarizm, Kürt sorununda militarizasyonun sürmesi, hegemonya ve devlet krizlerinin devam ediyor oluşu ordu-siyaset-devlet ilişkilerinin önümüzdeki dönem ana eksenlerini oluşturacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu literatürün eleştirel değerlendirmeleri için bkz. Dinler (2003), Yalman (2004, 2009), Akça (2014a: 162-217). 2000'li yılların ortalarından itibaren çeşitli alan ve sorunsallar çerçevesinde bu paradigmanın dışında eleştirel çalışmalar hem Osmanlı hem Cumhuriyet tarihi açısından giderek artmaktadır. Bu yazı kapsamında bu yeni literatürün bir değerlendirmesine girilemeyecek olmakla birlikte toparlayıcı bir değerlendirme için bkz. Lamprou ve Adak (2022).

² Seçkinci yaklaşımda, devletin özerkliği kendi özgül çıkarları olan devlet seçkinlerinin gücü üzerinden tanımlanır. Buna göre salt kendi (ekonomik ve/ya politik) çıkarlarını arttırmak peşinde olan devlet seçkinleri toplumun tümü üzerinde bir güce sahiptir ve bu gücü hâkim sınıflar dâhil tüm toplumsal aktörler hilafına kullanmaktadır. Kurumsal devletçi yaklaşıma göre ise devletin özerkliğinin kaynağı devlet seçkinlerinin özgül çıkarları değil devletin kurumsal yapısının içerdiği güçtür. Devlet seçkinlerinin toplumsal aktörler üzerindeki gücünden ziyade devletin farklı biçim ve dozlarda olmakla birlikte toplumsal ve siyasal aktörler üzerindeki güçlendirici veya sınırlandırıcı etkisidir söz konusu olan (Mann, 1993: 48-53). Benzer bir ikili ayırım için ayrıca bkz. Skocpol (1985: 9).

³ Ordu üzerine çalışmaların daha ayrıntılı bir eleştirel değerlendirmesi için bkz. Akça (2010b: 354-361). Yakın dönemde devlet, ordu, polis, siyasal şiddet vb. çalışma alanlarında bu hegemonik anlatının dışında eleştirel çalışmalar artmakta olup yeri geldikçe makale içinde referans verilmektedir.

⁴ Teorik çerçeveye dair daha geniş bir tartışma için bkz. Akça (2014a: 117-141, 2010b: 354-365).

⁵ Bu üç darbenin buradaki analizi, daha ayrıntılı ele alındıkları önceki şu çalışmalarımıza dayanmaktadır: Akça (2014a; 2010b; 2017; 2023a)

⁶ AKP döneminde ordu, siyaset ve devlet üzerine bu bölümdeki analiz daha önceki şu çalışmalarımıza dayanmaktadır: Akça (2019; 2023b) ve Akça ve Balta Paker (2013)

⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48830230>; <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1060335-balyoz-davasinda-tum-saniklara-beraat-karari>, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/balyoz-sanigi-7-kisinin-beraati-bozuldu,OjRlyiO5Jka4L5JsWw92sg>; <https://www.birgun.net/haber/balyoz-davasinda-karar-cetin-dogan-dahil-6-kisiye-hapis-cezasi-426038>.

⁸ Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) veya Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) tarafından üstlenilen saldırıların bir dökümü için bkz. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/turkiyede-son-10-yilda-duzenlenen-buyuk-saldirilar-2002661>

⁹ MHP ile ittifak sürecin aşamalarına dair bkz. <https://www.bbc.com/turkce/43799117>

¹⁰ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/tskda-feto-ile-mucadele-15-temmuz-sonrasi-24-bin-388-kisi-ihrac-edildi,XgaHn3Oxhkm3maTqkuji-Q>

Kaynakça

Akay H (2009). *Türkiye’de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Akay H (2011). Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme, http://www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf.

Akça İ (2004). Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. İçinde: A İnel ve A Bayramoğlu (der), *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Akça İ (2010a). *Türkiye’de Askeri-İktisadi Yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Akça İ (2010b). Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: E Balta Paker ve İ Akça (der), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akça İ (2010c). AKP, Anayasa Değişikliği Referandumu ve Sol: “Yetmez Ama Evet”in Açmazları, *Mesele*, 45.

Akça İ (2013). Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik). İçinde: B Bilmez (Yay. Haz.), *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akça İ (2014a). *Militarism Capitalism and the State in Turkey*. Saarbücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Akça İ (2014b). Gezi ve Siyasal İktidar Üzerinde Etkileri: Yaygın Hegemonyadan Sınırlı Hegemonyaya, Abat E, Bulduruç E and Korkmaz F (Ed.), *Bizim Bir Haziranımız. Haziran Ayaklanması Üzerine Notlar*, İstanbul: Patika Kitap.

Akça İ (2017). 12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm. İçinde M Ö Alkan (haz.), *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akça İ (2018). 1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der.), *“Yeni Türkiye”ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akça İ (2019). The Restructuring of Civil-Military Relations During the AKP Period, *Confluences Méditerranée*, 107.

Akça İ (2020). Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm. İçinde M K Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 99-119.

Akça İ (2023a). Seksenli Yıllarda Türkiye'de Ordu ve Siyaset. İçinde: Mete Kaan Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1980'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akça İ (2023b). 2000'lerde Ordu-Siyaset İlişkileri ve Güvenlik Politikaları. İçinde: Ö Kaygusuz ve B Özkan (der.), *Devletin Güvenliği Adına. Türkiye'de Milli Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akça İ ve Balta Paker E (2013). Beyond Military Tutelage? Analyzing Military Politics under the Justice and Development Party Government. E Canan-Sokullu (ed.), *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes for Turkey in the Twenty-First Century*, Maryland: Lexington.

Akça İ vd. (2017). *Olağanlaşan Ohal: Khk'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung, https://olaganlasanohal.com/files/olaganlasan_ohal.pdf

Akçay Ü (2020). Authoritarian consolidation dynamics in Turkey. *Contemporary Politics*, 27(1).

Akçay Ü (2019). Türkiye'de neoliberal popülizm, otoriterleşme ve kriz. *Toplum ve Bilim*, 147.

Akçay Ü (2021). Erdoğan's Zigzags, <https://newleftreview.org/sidecar/posts/erdogans-zigzags>

Akkoyunlu K (2021). The Five Phases of Turkey's Foreign Policy Under the AKP, *Social Research*, 88:2.

Akkoyunlu K ve Öktem K (2016). Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4).

Aktan İ (2018). AKP'nin Üç Cepheli Kürt Politikası: Zengine İhale, Yoksula Sadaka, Muhalife Zor. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der.), *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyaz D (2002). *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi. Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak M (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix.

Algül S (2005). *Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi. DİSK (1967-1975)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay A G (2004). *The Myth of the Military-Nation. Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan.

- Ataay F (2002). Türkiye’de Neoliberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi. *Praksis*, 5.
- Ataay F (2006). *12 Mart’tan 12 Eylül’e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De Ki Basım Yayımları.
- Atılgan G (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. İçinde: G Atılgan, C Saraçoğlu, A Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Aydın S ve Taşkın Y (2014). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydınoğlu E (2007). *Türkiye Solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.
- Aytekin A (2015). Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında. İçinde: G Atılgan, C Saraçoğlu ve A Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Balta Paker E (2010). Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası, İçinde: E Balta Paker ve İ Akça (der.), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balta Paker E (2012). *Küresel Güvenlik Kompleksi. Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balta Paker E. ve Akça İ (2013). Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye’de Köy Koruculuğu Sistemi, *Toplum ve Bilim*, No. 126.
- Batur M (1985). *Anılar ve Görüşler. “Üç Dönemin Perde Arkası”*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bayramoğlu A (2001). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bayramoğlu A (2004). Asker ve Siyaset. İçinde: A İnsel ve A Bayramoğlu (der), *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bekmen A (2018). Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye. İçinde: İ Akça, A Bekmen ve B A Özden (der), *“Yeni Türkiye”ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bekmen A (2023). The Parcelled State: A Political and Historical Framework for the Current Intra-State Crisis in Turkey, *Journal of Contemporary Asia*, DOI: [10.1080/00472336.2023.2205863](https://doi.org/10.1080/00472336.2023.2205863).
- Beşikçi M (2023). *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berksoy B (2007). Neoliberalizm ve Toplumsalın Yeniden Kurgulanması: 1980 Sonrası Batı’da ve Türkiye’de Polis Teşkilatları ve Geçirdikleri Yapısal Dönüşüm, *Toplum ve Bilim*, 109.
- Akça İ (2023). Türkiye’de Siyaset ve Devlet İçinde Ordu: Cumhuriyet’in Uzun 100 Yılına Kısa Bir Muhasebesi. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 43-88.

Berksoy B (2012). 'Güvenlik Devleti'nin Ortaya Çıkışı, 'Güvenlik' Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen 'Olağanüstü Hal': AKP'nin Polis Politikaları, *Birikim*, 276.

Berksoy B (2013). *Türkiye'de Ordu, Polis ve İstihbarat Teşkilatları: Yakın Dönem Gelişmeler ve Reform İhtiyaçları*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Birelma A Işıklı E ve Sert D (2022). "2010'ların İkinci Yarısında Türkiye'de İşçi Sınıfı Protesto Eylemleri", *Çalışma ve Toplum*, C.3, S.74.

Bozkurt U (2013). Neoliberalism with a human face: making sense of the Justice and Development Party's neoliberal populism in Turkey, *Science & Society*, 77(3).

Bozkurt U (2015). AKP Rule in the Aftermath in the Gezi Protests. From Expanded to Limited Hegemony?, David I ve Toktamış K F (der) *'Everywhere Taksim'. Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Buğra A ve Savaşkan O (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm. Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre Ü (2016). Turkey in a Tailspin: The Foiled Coup Attempt of July 15. <http://www.merip.org/mero/mero081016>.

Cizre Ü (2002). Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. İçinde: A İnsel (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre-Sakallıoğlu Ü (1993). *AP-Ordu İlişkileri. Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre Ü ve Çınar M (2003). Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process. *The South Atlantic Quarterly*, Vol. 102, No. 2/3.

Çeğin G (2014). Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimin Militarist Özerkliği. İçinde: G Çeğin ve İ Şirin (der.), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik A (2008). Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 18.

Çelik A (ed.) (2020). *40 Yıldır 12 Eylül. Emeğe Karşı Sermaye Darbesi. 12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti?*, DİSK-AR Yayını.

Çelik S (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker. Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Çiçek C (2011). Elimination or Integration of Pro-Kurdish Politics: Limits of the AKP's Democratic Initiative. *Turkish Studies*, 12:1.

Çimenli Ş (2019). Cumhuriyet Tarihinde Bir Ordu-Siyasi Erk Çatışması: İsmet İnönü İktidarına Yönelik Darbe Girişimleri ve 6 Haziran 1950 Tasfiye Hareketi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, 195-219.

Çitçi O (2006). Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, 17-44.

Dinler D (2003). Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, 9.

Demirel T (2004). *Adalet Partisi. İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergin S (2022). 15 Temmuz’un altıncı yıldönümünde darbe davalarının bir muhasebesi. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/15-temmuzun-altinci-yildonumunde-darbe-davalarinin-bir-muhasebesi-42101100>.

Demirtaş B (2014). AKP’nin Dış Politikasını Anlamak: Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm, Coşar S ve Yücesan-Özdemir G (Haz.), *İktidarın Şiddeti. AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Durak Y (2011). *Emeğin Tevekkülü: Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergut F (2004). *Modern Devlet ve Polis. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğul C (2003). *Demokrat Parti. Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ertekin O G (2011), *Yargı Meselesi Hallolundu!*, Ankara: Epos Yayınları.

Genç Yılmaz A (2015). I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, DOI: 10.14782/sbd.2015216098

Genç Yılmaz A (2020). Competing Roles of the Police and the Army? A Historical Analysis of the Turkish Case. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 3(1), 144–156. DOI: <https://doi.org/10.31374/sjms.44>

Genelkurmay Başkanlığı (1992). *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I ve II*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Göker E (2006). Sınıf Mücadelesi Neyi Açıklar?: Türkiye’de Kalkınma Sürecinde Devlet-Kapitalist Çekişmesi, 1958-1967. İçinde İ Akça ve B Ülman (der.), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar. Prof. Dr. Kemâli Saybaşıllı’ya Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Göktaş K (2012). Yeni Yargı: Kurumsallaşma ve Pratik, *Birikim*, 275.

Gönen Z (2012). Suçla Mücadele ve Neo-liberal Türkiye’de Yoksulluğun Zaptiyesi, *Birikim*, 273.

Göral Ö S (2016). Devlet Şiddetinden Arta Kalanlar: Kayıp, Yas ve Kamusal Sırlar. A Uysal (der.), *İsyan, Şiddet, Yas. 90'lar Türkiye'sine Bakmak*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Gramsci A (1999). *Selections From the Prison Notebooks*, New York: International Publishers.

Gülalp H (2003). *Kimlikler Siyaseti. Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.

Güneş A F (2009). Askerin Kolluk Gücü Olarak Kullanılması ve EMASYA. İçinde: A Bayramoğlu ve A İnsel (der), *Almanak Türkiye 2006-2008. Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Güvenç S (2010). ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960. İçinde: E Balta Paker ve İ Akça (der), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Haspolat E (2012) *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü. Türkiye'de Özel Güvenliğin Gelişimi*, Ankara: Notabene Yayınları.

İnanıcı H (der.) (2011). *Parçalanmış Adalet. Türkiye'de Özel Ceza Yargısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnsel A ve Bayramoğlu A (der) (2004). *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Jacoby T (2005). Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey. *Development and Change*, 36: 4.

Jessop B (1990). *State Theory. Putting the Capitalist State in its Place*, Cambridge and Oxford: Polity Press.

Karaömerlioğlu M A (2006). Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri. *Toplum ve Bilim*, 106, 174-191.

Kars Kaynar A (2021). Post-2016 military restructuring in Turkey from the perspective of coup-proofing. *Turkish Studies*, DOI: 10.1080/14683849.2021.1977631

Kars Kaynar A (2022). The Last Two Decades of Civil-Military Relations in Turkey Under the Shadow of Courts", *European Journal of Turkish Studies* [Online], 34 | 2022, Online since 30 June 2023, connection on 13 July 2023. URL: <http://journals.openedition.org/ejts/7976>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ejts.7976>

Kaygusuz Ö (2016). Bir Siyasal İdare Tekniği Olarak Güvenlik ve AKP Dönemi'nde Ulusal Güvenlik Devleti. *Praksis*, 40.

Kaygusuz Ö (2018). Authoritarian neoliberalism and regime security in Turkey: moving to an "exceptional state" under AKP, *South European Society and Politics*, 23 (2).

Kaygusuz Ö ve Aydın O (2020). Deconstitutionalization and the state crisis in Turkey: the role of the Turkish Constitutional Court and the European Court of Human Rights, Bedirhanoglu P vd (der) , *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, Londra: Zed Books.

Keyder Ç (1993). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kışlalı M A (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Lamprou A ve Adak S (2022). Giriş: Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek. İçinde: S Adak ve A Lamprou (der), *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek. Devlet, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lévy N vd. (2009). *Jandarma ve Polis. Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mann M (1993). *The Sources of Social Power volume II: The Rise of Classes and Nation-States 1760-1914*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Metinsoy M (2007). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum. İstanbul: Homer Kitabevi.

Metinsoy M (2011). Fragile Hegemony, Flexible Authoritarianism, And Governing From Below: Politicians' Report In Early Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 43, 699-719, doi:10.1017/S0020743811000912.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (1981). *12 Eylül: Öncesi ve Sonrası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Neocleous M (2008). *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

O'Donnell G (1988). *Bureaucratic Authoritarianism. Argentina, 1966-1973, In Comparative Perspective*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye'nin siyasal rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der.), *Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar*, İstanbul: SAV Yayınları.

Orhangazi Ö ve Yeldan A E (2021). The Re-making of the Turkish Crisis, *Development and Change* 52(3): 460–503. DOI: 10.1111/dech.12644

Ozan E D (2012). *Gülme Sırası Bizde 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*. İstanbul: Metis Yayınları.

Ozan E D (2015). İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı. İçinde: G Atılgan, C Saraçoğlu, A Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Ankara: Yordam Kitap.

Öngen T (2004). Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: "Düşük Yoğunluklu Çatışma"dan Düşük Yoğunluklu Uzlaşma Rejimine. İçinde: N Balkan ve S Savran, *Süreklilik*

Kriz Politikaları. Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet, İstanbul: Metis Yayınları.

Özbudun E ve Yazıcı S (2004). *Democratization Reforms in Turkey (1993-2004)*, İstanbul: TESEV Publications.

Özcan G (der.) (1998). *Onbir Aylık Saltanat. Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi. Bir Koalisyonun Anatomisi*. İstanbul: Boyut Yayınları.

Özdağ Ü (2004). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri – 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Özden B A (2018). Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm ile Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi, Akça İ, Bekmen A, Özden B A (der), “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özden B A Akça İ ve Bekmen A (2017). Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era. İçinde: C B Tansel (ed.), *States of Discipline. Authoritarian Neoliberalism and The Contested Reproduction of Capitalist Order*, London-New York: Rowman & Littlefield.

Öztan G G (2014). *Türkiye’de Militarizm. Zihniyet, Pratik ve Propaganda*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Parla T (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas N (2000). *State, Power, Socialism*. Londra: Verso.

Saraçoğlu C (2011). İslami-Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası, *Praksis*, 26.

Schamis H (1991). Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s. From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism, *Comparative Politics*, 23:2.

Skocpol T (1985). Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research. İçinde: P B Evans, D Rueschemeyer, T Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 3-37.

Sönmez M (1980). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım. 24 Ocak Kararları ve Sonrası*, İstanbul: Belge Yayınları.

Sönmez M (1982) *Türkiye Ekonomisinde Bunalım. 1980 Sonbaharından 1982’ye*, İstanbul: Belge Yayınları.

Stepan A (1978). *The State and Society: Peru in Comparative Perspective*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Sunar İ (1983). Demokrat Parti ve Popülizm. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şen S (1996). *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Şık A (2012). *Pusu (Devletin Yeni Sahipleri)*, İstanbul: Postacı Yayınevi.

Taşkın Y (2002). 12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül. İçinde: A İnsel (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2. Cilt Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 570-583.

Tekin A (2006). Turkey’s Aborted Attempt At Export-Led Growth Strategy: Anatomy of the 1970 Economic Reform. *Middle Eastern Studies*, Vol. 46 No. 1.

Toprak Z (1995). *Milli İktisat Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tilly C (1990). *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*. Cambridge & Oxford: Basil Blackwell.

Tuğal C (2007). NATO’s Islamists. Hegemony and Americanization in Turkey, *New Left Review*, 44.

Tuğal C (2013). “Resistance everywhere”: The Gezi revolt in global perspective, *New Perspectives on Turkey*, No. 49.

Tuğal C (2016). *The Fall of the Turkish Model. How the Arab Uprisings Brought Down Islamic Liberalism*, London, New York: Verso.

Tuğal C (2022). The strengths and limits of neoliberal populism: the statism and mass organisation of contemporary rightwing regimes, *Contemporary Politics*, DOI: 10.1080/13569775.2022.2064645

Tunçay M (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turfan N (2000). *Rise of the Young Turks. Politics, the Military and Ottoman Collapse*. London, New York: I.B. Tauris Publishers.

Ulus Ö M (2016). *Türkiye’de Sol ve Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Uzgel İ (2020). ‘Turkey’s double movement: Islamists, neoliberalism and foreign policy’, Bedirhanoglu P vd. (der), *Turkey’s New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, Londra, Zed Books.

Ünlü B (2018). *Türklük Sözleşmesi. Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, 4. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Üskül M Z (2014). *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Üskül M Z (2015). *Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Üstel F (2004). *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde. II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yalman G L (2004). Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: N Balkan ve S Savran (der), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*. İstanbul: Metis Yayınları.

Yalman G L (2009). *Transition to Neoliberalism. The Case of Turkey in the 1980s*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeldan E (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yörük E ve Yüksel M (2014). Class and Politics in Turkey’s Gezi Protests, *New Left Review*, 89.

Zedner L (2007) Pre-Crime and Post-Criminology?, *Theoretical Criminology*, 11/2.

Zürcher E J (der.) (2003). *Devletin Silahlanması. Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.